

Régióbeli ágensek éghajlatváltozással kapcsolatos attitűdjei

Az ökológiai problémák globális érzékelésében szakértelmükre támaszkodva a tanárok, erkölcsi felelősségérzetüktől vezérelve pedig a lelkészek jeleskedtek. A regionális ökológiai problémákat környezetmérnök szakos egyetemisták és a biológia- és földrajztanárok mellett a tanítók észlelték legélesebben. Leginkább tájékozottnak az egyik szakember csoport, a biológia és a földrajz tanárok bizonyultak. A döntési és cselekvési lehetőségek felismerésében a két pedagógus csoport mutatkozott legfogékonyabbnak, legkevésbé pedig az egyetemisták és a polgármesterek. Az ökológiai felelősségvállalás tekintetében a lelkészek bizonyultak leghatározottabbaknak. A beavatkozás és cselekvés dimenzióban a tanítók voltak a legnyitottabbak és egyben legaktívabbak.

Az ágensek mint független változók jellemzői

Az alapmintán, vagyis régióbeli állandó népességen (akiket a továbbiakban átlaglakoságnak, átlagpolgároknak fogok nevezni) kívül hét 40–40 fős almintá tagjai körében adódott lehetőség a régióbeli ágensek éghajlatváltozással kapcsolatos attitűdjeit vizsgálnom. Ez esetben ágensnek tekintem azokat, akik olyan társadalmi pozícióban vannak, hogy befolyást gyakorolhatnak egyfelől magára az éghajlatváltozásra és annak hatására (mint a mezőgazdasági vállalkozók és a polgármesterek, másfelől pedig – más-más módon és hatókörben – az ökológiai attitűdökre (mint a biológia- és földrajztanárok, a tanítók, a lelkészek, a média-szakemberek és a leendő környezetmérnökök).

Kifejezetten szakértői csoportnak tekintem a környezetmérnök egyetemi hallgatókból álló ágens-csoportot, még akkor is, ha még nincsen egyetemi diplomájuk erről. Jó néhány esetben megnyilatkozásaik értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy egy részük csak tanul, de nem lakik a vizsgált régióban.¹ Valamivel tágabb értelemben szakértőknek tekintem a biológia- és földrajztanárokat is.² Feltételezhető volt, hogy nem csak a régióbeli állandó népességhez, de az ágensekhez képest is ez a két ágens-csoport adja majd a legpontosabb diagnózist, és ők a leginkább tájékozottak.

A médiszakemberek közül olyan ügyvezető igazgatók, stúdióvezetők, műsorvezetők, újságírók és szerkesztők kerültek ebbe az almintába, akiket rendszeresen meghívást kapnak Balaton fejlesztési témákban³, ezért feltételezhetjük, hogy az éghajlatváltozás témakörben is az átlagosnál nyitottabbaknak és tájékozottabbnak mutatkoznak.

A vállalkozói almintába zömmel szálláshely-szolgáltatói és vendéglátói, kereskedelmi, építőipari, hajózási és mezőgazdasági vállalkozók kerültek, túlnyomó többségben

(96 százalék) 1–9 főt alkalmazó mikrovállalkozásokkal. Ebben a körben a válaszadási hajlandósága számottevő módon gyengébbnek bizonyult az átlagnál, ennek ellenére az ebből eredő torzulás nagyságrendje +/- 5 százalékon belül maradt (Dombi, 2014).⁴ Számítani lehet arra, hogy a legerősebb anyagi érdekeltségükből adódóan az átlagnál érintettebbek lesznek mind a diagnózis, mind a terápiaajavaslatoak elfogadása terén.

A tanítók⁵ esetében erőteljesen áthatja egymást a női és a tanítói szempont. Feltételezhető, hogy a tanító szerep – szemben a szaktanársággal – univerzális érdeklődéssel, széles horizonttal és a jövő nemzedékért érzett átlagnál nagyobb felelősségvállalással járhat.

A polgármesterek⁶ esetében elvárható az ökológiai kérdésekben való átlagnál nagyobb mértékű érdeklődés, tájékozottság, felelősségvállalás, valamint regionális és helyi ügyekben való nagy mértékű involváltság.

A 60 százalékban katolikus, 40 százalékban protestáns (zömmel református) lelkészek nem tükrözik ugyan az erősen katolikus régió felekezeti összetételét, de tükrözik a régióbeli lelkészekét, ugyanis míg a katolikusok esetében jelentős a paphiány, a protestáns hívek elegendő lelkésszel vannak ellátva.⁷ Egy szempontból azonban nem egészen reprezentatív a minta, ugyanis a mintába kiválasztott lelkészek eléggé jelentős része nem vállalkozott a kérdőív-kitöltésre, így végül is ebbe az almintába a lelkész-társadalomnak a világi és társadalmi kérdések iránt átlagnál nyitottabb tagjai kerültek. Mindent figyelembe véve esetükben nem csak az átlagnál erősebb erkölcsi felelősség, nem csak teremtett világ iránti vallási attitűd, vagyis a teremtésen keresztül a teremtőnek kijáró tisztelet feltételezhető, hanem a hozzájuk tartozó települések híveiért való – leginkább a polgármesterekéhez hasonlító, ez esetben lelkipásztori hangsúlyú – felelősségvállalás.

Nemek aránya, életkor, iskolázottság

Míg az állandó népességet modellező alapmintában a nemek aránya nagyjából fele-fele, az ágensek közül csupán az egyetemisták, a vállalkozók és a médiszakemberek között hasonló. A tanítók döntő többségben (90 százalékban) nők, a lelkészek háromötöd részben, a polgármesterek háromnegyed részben férfiak, a biológia- és földrajztanárok háromnegyed részben nők.

Mivel a lelkész szerep (legalábbis az almintában 60 százalékban található katolikus lelkészeket illetően) és hazánkban a polgármester szerep is tipikusan férfi szerep, a tanítónő (és bizonyos mértékig a tanár) pedig női szerep, kevésbé számolhatunk azzal, hogy ezekben az almintákban az oda tartozók attitűdjeit női vagy férfi mivoltuk erősebben befolyásolja, mint a női és férfi szereppel összenövő lelkészi, pedagógusi, polgármesteri szerepek és habitusok.

Az életkort illetően hat ágens-csoportban a legmagasabb betöltött életkor átlaga 43 és 48 év között van, ők ebben a tekintetben a szülők korosztálya, míg az átlagosan 21 éves egyetemisták fiaik és lányaik nemzedékét képviselik. A lelkészek 48 éves átlagéletkora az ennél átlagosan jóval idősebb katolikus és a katolikusoknál átlagosan jóval fiatalabb protestáns lelkészek meglehetősen eltérő életkorából alakult ki.

A „felnőtt” csoportok közül a vállalkozók (66 százalék), a médiszakemberek (71 százalék) és a polgármesterek (75 százalék) közül rendelkeznek legkevesebben felsőfokú végzettséggel. A tanítóknak 82 százaléka csak főiskolai végzettséggel rendelkezik, míg a polgármesterek, vállalkozók és a médiszakemberek 21–33 százaléka egyetemi végzettségű. A tanároknak 83, a lelkészeknek 57 százaléka rendelkezik egyetemi diplomával, ezzel ők tekinthetők almintáink közül a két legiskolázottabb csoportnak. Míg a tudományos fokozattal rendelkezők aránya a tanárok, a polgármesterek, a vállalkozók és a médiszakemberek körében mindössze 2–3 százalék, a lelkészek körében eléri a 13 százalékot.

Életszínvonal és életmód

A családi állapot kutatási témánk szempontjából annyiban tűnik érdekesnek, hogy képviselve van-e a vizsgáltak családjában a jövő nemzedéke. Ebben a tekintetben a katolikus lelkészeketől eltekintve nincsenek lényeges különbségek a „felnőtt” csoportok között, ugyanis nagyjából hasonló arányban élnek olyan házas vagy élettársi kapcsolatban, ahol gyerekekkel lehet számolni. Míg az alaps csoportban 31 százalék a nyugdíjasok, 4 százalék a szociális járadékban részesülők, 10 százalék a munkanélküliek és az alkalmi munkából élő aránya, az ágens-csoportokban ilyen társadalmi rétegekhez tartozók nem szerepelnek, vagyis sokkal nagyobb arányban munkában állók, mint az alapminta tagjai. Mindezt figyelembe véve az ágensek jóval kedvezőbb körülmények között élnek, mint az alapsokaság. Ezt az is megerősíti, hogy míg az alapmintába tartozóknak csak 17 százaléka érzi úgy, hogy jól boldogul, addig az ágenseknek 45–89 százaléka. Ebből az is érzékelhető, hogy az ágensek között is eléggé jelentősek az eltérések: legjobb helyzetűnek a vállalkozók (89 százalék), a polgármesterek (87 százalék) érzik magukat, legkevésbé a médiszakemberek (61 százalék) és a tanítók (45 százalék). Tovább árnyalja a képet az, hogy a vállalkozóknak 50, a polgármestereknek 44, a médiszakembereknek 39, a lelkészeknek 38, az egyetemistáknak 29, a tanároknak 22, a tanítóknak 18 százaléka sorolja magát a jómódúak vagy a tehetősek közé. Ugyan az adózás utáni nettó jövedelmekre vonatkozó kérdésre az ágens-csoportok tagjainak átlagosan csak a fele válaszolt, valamit azért az is érzékeltet, hogy ebben a tekintetben kimagaslóan a polgármesterek vezetnek 257 000 forinttal, őket a vállalkozók (173 000) és a médiszakemberek követik (167 000), a sor végén pedig a lelkészek (127 000) és a tanítók (120 000) állnak.

Az életmódot és az életminőséget jellemző szabadidős tevékenységek gyakorisága alapján jellegzetes különbségek érzékelhetők az alapminta (vagyis a régióbeli állandó népesség) és az alminták (a különböző ágens-csoportok) között. A legtöbb ágens-csoportban az internetezés áll az élen (72–100 százalék), a tévénézés a második (30–66 százalék), az újságolvasás a harmadik helyen (10–70 százalék), de a lelkészeknél a vallásgyakorlás kerül az első helyre, az egyetemisták körében pedig a társas élet a második helyre.

Mivel az internet mellett az ökológiai kérdésekben való tájékozódás egyik legfontosabb és a sokak számára hozzáférhető forrása a sajtó, nem érdektelen tény, hogy ez a forrás az ágensek közül többek számára csupán másodlagos jelentőségű az internet mellett: egyetemisták körében mindössze 27 százalék, de a médiszakemberek között is csupán 70 százalék, és ez az arány éppen csak súrolja a régióbeli népesség átlagát. Értelemszerűen a heti szakirodalom-olvasásban tapasztalható a legnagyobb eltérés az alapminta (3 százalék) és az ágens-csoportok (23–87 százalék) között. Ebben a tekintetben a lelkészek állnak az élen 87 százalékkal, ugyanakkor felettébb valószínű, hogy az ő szakirodalmi olvasmányaik között igencsak kevés lehet az ökológiai vonatkozású. A szaktanároknak 70, a tanítóknak 65, a polgármestereknek 60 százaléka olvas bármiféle szakirodalmat, a médiszakembereknek csak 45 százaléka.

Habár a szépirodalom olvasása – azon túl, hogy fejleszti az erkölcsi és társadalmi érzékenységet és a fantáziát – kétségkívül nehezebben kapcsolható az ökológiai problematikához, ez a tevékenység azonban nem csupán a lélek finomságáról, hanem az életminőségről árulkozik, márpedig az életminőség és az ökológiai attitűd feltételezhetően összefüggést mutathat. Míg a régióbeli népességnek csak 4 százaléka olvas hetente szépirodalmat, az egyetemistáknak 23, a polgármestereknek 30, a médiszakembereknek 36, a vállalkozóknak 46, a lelkészeknek 51, a tanároknak 50, a tanítóknak 60 százaléka. A tévénézés melletti hetente történő otthoni filmnézés vagy a moziba járás aránya a régióbeli népességben csak 16 százalék, az ágens-csoportokban ennek háromszorosa vagy négyszerese, legnagyobb az egyetemisták (67 százalék), a médiszakemberek (64 százalék), legkisebb arányban a lelkészek (40 százalék) körében. Hasonló a helyzet a havi

színházlátogatás esetében is, melynek aránya az alapmintában mindössze 6 százalék; a vállalkozók (40 százalék) és a médiaszakemberek (39 százalék) körében a legnagyobb, és a lelkészek (15 százalék) körében a legkisebb. A műkedvelő tevékenység ugyancsak nagyon alacsony az alapmintában (9 százalék), míg az ágensek között legnagyobb arányú a lelkészek (46 százalék), az egyetemisták (47 százalék), és legkisebb a polgármesterek (21 százalék) körében.

A társas kapcsolatok gyakorisága – főleg akkor, ha bekerül az ökológiai tematika a beszédtemák közé – bizonyára befolyásolhatja az éghajlatváltozásokkal kapcsolatos attitűdöket. A régióbeli népességnek csak 9 százaléka él hetente társasági életet, ezzel szemben az ágens-csoportokhoz tartozóknak 42–88 százaléka, leggyakrabban az egyetemisták (88 százalék) és a lelkészek (67 százalék), legritkábban a vállalkozók (47 százalék), a tanítók (49 százalék) és a tanárok (42 százalék). Természetesen számolni kell azzal, hogy eléggé különböző tartalmakat foglalhat magába a társasági élet, mondjuk, a diákok és a lelkészek esetében.

A kertészkedés és barkácsolás olyan tevékenység, mely kapcsolatba kerülhet az ökológiai tematikával. Ebben a tekintetben eléggé nagy az eltérés az alapminta (11 százalék) és az ágens-csoportok (27–68 százalék) között. Legmagasabb e tevékenység aránya a pedagógusok (68 és 65 százalék), a polgármesterek (62 százalék) és a vállalkozók (66 százalék), legkisebb pedig az egyetemisták (27 százalék) körében.

Még fontosabb szerepet játszhat az ökológiai attitűd kialakulásában a közhasznú tevékenység (beleértve a jótékonykodást) végzése, mert ez lehetőséget ad az önkörből való kilépésre, az áldozatkészség fejlesztésére, és jó esetben a távlatosabb gondolkodás erősítésére is. A legalább havi rendszerességgel ilyen tevékenységet végzők aránya a régióbeli lakosságban mindössze 6 százalék (az ilyent nem végzőké pedig 69 százalék). Kiemelkedően legmagasabb a közhasznú tevékenység (mely esetükben leginkább karitatív tevékenység) művelése a lelkészek (90 százalék), eléggé magas a polgármesterek (52 százalék) körében és csak 23–39 százalék a többi ágens-csoportban. Legalább havonta közéleti és politikai tevékenységet a régióbeli lakoságnak csupán 2 százaléka végez. Hozzájuk legközelebb az egyetemisták (13 százalék) és a két pedagógus csoport áll (a tanárok 5, a tanítók 11 százaléka). Jóval nagyobb arányban vesznek részt a közéletben a médiaszakemberek (45 százalék), a lelkészek (54 százalék) és a polgármesterek (64 százalék).

Viszony a természethez

A természethez való viszony nem különbözik lényegesen a régióbeli lakosság és az ágensek között. Ha az én és a természet egymást nem fedő és az egymást teljesen átfedő köreit tekintjük egy hatfokozatú skála végpontjainak, akkor az alapminta tagjainak kétharmada a harmadik és negyedik fokozattal jellemzi önmagát, de kétszer annyian vannak azok, akik ennél szorosabb, mint akik ennél lazább kapcsolatot jelölnek, így jön ki az 1–6-os skálán a 3,73-os átlag, nem túl nagy szóródással. Az ágensek közül legközelebb – de ők sem igazán közel – érzik magukat a természethez a tanárok (4,18) a polgármesterek (4,04) és a médiaszakemberek, a lelkészek (3,91) és a tanítók (3,86).

„A városi környezettel szemben a szabadban eltöltött idő kellemes és élvezetes dolog” állítás már konkrétabban, életesebben szól az ember és a természet viszonyáról. A régióbeli állandó népesség az ötfokú skálán átlagosan az „inkább egyetért” fokozatra helyezkedik (3,95), valamennyi ágens-csoport ennél jobban azonosul ezzel a kijelentéssel, leginkább a lelkészek (4,70), a tanítók (4,60), a polgármesterek (4,55) és a tanárok (4,54), legkevésbé az egyetemisták (4,05).

Akár eléggé szoros összefüggés is feltételezhető a kirándulás kedvelése és az éghajlatváltozásokkal kapcsolatos beállítódás között, hiszen ez esetben az ember saját bőrén, saját szemével tapasztalhat bizonyos ökológiai tényeket, jelenségeket. A legalább havonta kirándulók aránya a régióbeli népességben csak 12 százalék, különböző ágens-csoportokban ennek négyszerese-ötszöröse tapasztalható; legnagyobb a vállalkozók (74 százalék) és a tanárok (75 százalék), legkisebb a tanítók (53 százalék) és a lelkészek (50 százalék) körében. A nyaralás arányaiban, úgy tűnik, jelentős szerepet játszik az anyagi helyzet is, hiszen a régióbeli népesség 31 százalékához képest az átlagosnál tehetősebb ágens-csoportok 67–93 százaléka nyaral, legkisebb arányban a legkevésbé tehető tanítók (67 százalék).

Azzal az állítással, mely szerint „a természeti értékek célja elsősorban az emberek kiszolgálása”, a régióbeli népesség közepes mértékben ért egyet, ezt igazolja az ötfokú skálán mért 3,12-os érték. Az ágens csoportok erősen vitatják ennek a tézisének az igazságát (1,83–2,38-as értékekkel), közülük leginkább a médiaszakemberek (1,86) és a biológia- és földrajztanárok (1,83). Feltételezhetően azért is, mert közülük sokan a „kiszolgálás”-hoz a kihasználást kapcsolhatják. Azzal is számolni lehet, hogy egy feltehetően kisebb hányaduk önmagában is értéknek tekinti a természetet. Ennek a fel fogásnak egyaránt vannak világi és vallásos változatai. Utóbbiak elsősorban az ökotológia teremtésvédelmi irányzatában (Baji, 1998; Harsányi, 1995; Jávor, 2006; Nacsinák, 2003; Varga-Berta, 2005).

Énkép és értékrend

Önmagát jellemezve – hatfokú skálát használva – a régióbeli állandó népesség leginkább gondoskodónak (5,19), felelősségteljesnek (4,99), együttműködőnek (4,91) és szeretetteljesnek (4,89) és becsületesnek (4,87) tartja magát, legkevésbé pedig játékosnak (3,91), függetlennek (3,92) és kalandokra késznek (4,02). Az ágens-csoportok tagjainak önjellemzése nem tér el jelentős mértékben az alapmintához tartozókéétól, és nem különböznek ebben a tekintetben egymástól jelentős mértékben a különböző ágens-csoportok sem. A régióbeli átlagpolgároktól e téren az egyetemisták különböznek legkevésbé.

Az említésre méltó eltérések között érdemes megemlíteni, hogy az alapmintához képest a szeretetteljesség a tanítók, a kalandokra készség az egyetemisták, a gazdag képzelet a tanítók, a függetlenség a polgármesterek, a tanárok és a médiaszakemberek, a logikus gondolkodás a tanárok, a polgármesterek és a vállalkozók, a felelősségteljesség a pedagógusok, a lelkészek, a polgármesterek és a vállalkozók, az együttműködés a tanítók, a lelkészek, a polgármesterek és a médiaszakemberek, a gondoskodás a tanítók és a tanárok körében szerepel jóval nagyobb súllyal.

Mindössze három olyan tulajdonság van, melyek a „felnőtt” ágens-csoportokban az alapmintában tapasztalhatóknál nagyobb mértékben vannak jelen: a becsületeség (az alapmintában 4,87, az ágensek körében 5,18 és 5,58 között), a felelősségteljesség (4,99 és 5,31-5,58) és az együttműködés (4,93 és 5,19-5,61). Ezek viszont éppen olyan jellem tulajdonságok (és egyben erkölcsi értékek), melyek erősíthetik az ökológiai attitűdöket.

Értékrend

A régióbeli népesség körében a kérdőívben 21 felsorolt érték közül a következő ötöt ítélték az 1–6-os skálán a legfontosabbnak: szabadság (5,35), jó közérzet (5,29), környezet óvása (5,27), biztonság (5,18), hagyomány (5,13). A legkevésbé fontosnak tar-

tottak: változatos élet (4,49), gazdagság (4,21), erős állam (4,15), izgalmas élet (3,88), szabályok betartása (3,91). Ebben a tekintetben sincsenek igazán jelentős az eltérések az alapmintához tartozók és az ágens-csoportok között. A tíz legfontosabbnak ítélt érték közül a polgármesterek és a vállalkozók körében hat, a tanárok, a tanítók, a lelkészek és az egyetemisták körében 5–5 érték egyezik az alapmintában legfontosabbnak jelöltekkel. Legkisebb az átfedés médiaszakemberek (4 érték) és a régióbeli népesség érték-választásai között.

A környezet megóvása 5,33 és 5,64 közötti értékekkel valamennyi ágens-csoportban az első helyen szerepel. Mindegyik ágens-csoportban szerepel az öt legfontosabbnak tartott érték között életüknek a hozzájuk közel álló embereknek szentelése (5,03 és 5,39 közötti értékekkel). Mindemellett a környezet megóvása mint alapérték a különböző ágens-csoportokban többé-kevésbé eltérő érték-alakzatokba kerül. Ezek többsége konzervatív-humanista jellegű. A környezet megóvása, mint legfontosabb érték mellett

- az egyetemisták értékrendjének a környezet megóvása mellett kiemelkedő sajátossága a változatos, az izgalmas, a szabad és az örömteli élet;
- a tanítók értékrendjének sajátossága hagyomány, a segítség, a biztonság, az egyenlőség és a kreativitás átlagosnál magasabb értékelése, valamint a tekintély átlagosnál erősebb elutasítása;
- a biológia és földrajztanárok értékrendje annyiban tér el a tanítókétól, hogy számukra kevésbé fontos a hagyomány, a biztonság és a segítség, mint a tanítóknak, és csaknem mindegyik felkínált értékkel kapcsolatban szkeptikusabbak, mint a tanítók, és ebben csak az egyháziak előzik meg őket;
- a lelkészek értékrendjének specifikumát a vallási és családi hagyományoknak, a segítségnek, a másság elfogadásának átlagosnál magasabb értékelése, valamint a gazdaságnak, a képességeink mások általi megbecsülésének, az örömmek, a változatos és az izgalmas életnek az átlagosnál jóval alacsonyabbra értékelése jellemzi;
- a polgármesterek értékarculatának sajátosságai közé tartozik a hagyománytisztelet, a tekintély, a másokért munkálkodás átlagosnál fontosabbnak tartása, valamint az örömmek, a változatos és az izgalmas életnek átlagosnál erőteljesebb elutasítása;
- a vállalkozók érték-választásainak specifikumait a másokkal való törődésnek, a szabadságnak, a tekintélynek, a biztonságnak és a kreativitásnak az átlagosnál fontosabbnak tartása, a szabályok betartásának, az erős államnak és a hagyománynak az átlagosnál erősebb elutasítása jellemzi; így értékrendjük egy fokkal kevésbé konzervatívnak bizonyul, mint a pedagógusok, a lelkészek és a polgármesterek értékrendje;
- a médiaszakemberek értékarculatának sajátosságai közé tartozik elsősorban a kreativitás, az egyenlőség, képességeink mások általi megbecsülése, a változatos élet, a másság elfogadása, a szabadság átlagosnál fontosabbnak tartása, és a szerénység átlagosnál hevesebb elutasítása, ezért ennek az ágens-csoportnak az értékrendje bizonyult legkevésbé konzervatívnak.

Mivel a környezetért való felelősség valamennyi ágens csoport értékrendjében hasonló súllyal vezető (és a régióbeli átlagpolgárokhoz képest magasabb) érték, más érték-preferenciákkal is számolni kell ahhoz, hogy különböző ágens csoportoknak az éghajlatváltozásokkal kapcsolatos különböző ágensi attitűdjét értékrendjükkel is magyarázhatjuk. Jelentősen befolyásolhatja a környezetért való felelősségérzeten kívül ökológiai attitűdöt a biztonságérzet fontossága, ami a tanítók és a vállalkozók értékrendjének jellemzője. Mivel az ökológiai krízis veszélyhelyzetbe kerülő embertársakat foglal magába, megoldása közösségi feladat, mely a közösségi (felebaráti) érzékenységet is feltételez. Az a tény, hogy a tanítók és a lelkészek értékrendjében és énképében szerepel legmarkánsabban az együttműködés, a gondoskodás, a szeretet, egyáltalán a mások iránti nyitottság,

megenged egy olyan feltételezést, hogy az ő éghajlatváltozással kapcsolatos attitűdjüket a problematika emberi oldala erőteljesen motiválhatja. Ezzel a tanítókon kívül – ha nem is ekkora hatóerővel – a polgármesterek, a vállalkozók és a médiszakemberek körében is számolni lehet. Az ökológiai jövőkép és a jövőbeli cselekvési terv kialakításához a realitásokat figyelembe vevő, szakszerű a diagnózis mellett kellő képzelőerőre, kreativitásra is szükség van. Ezek az értékek a tanítók értékrendjében a legmarkánsabbak, de megjelennek az egyetemisták, tanárik és a médiszakemberek értékrendjében is.

Világnézet

A régióbeli állandó lakosságot modellező minta tagjainak 77 százaléka vallásos, 20 százaléka nem tartja magát vallásosnak, de hisz valamiféle transzcendensben (Istenben, szellemi abszolútumban, valami rendezőelvben), és mindössze 3 százalékuk nem hisz semmiféle természetfelettiben, ám agnosztikusnak vagy ateistának senki sem nevezi magát.

Az ágens-csoportok közül legnagyobb (egyáltalán nem meglepő módon 100 százalékos) arányban a lelkészek tekintik magukat vallásosnak, őket követik 76 százalékkal a polgármesterek, 71 százalékkal a vállalkozók, 58 százalékkal a médiszakemberek, 57 százalékkal a tanítók, 52 százalékkal az egyetemisták, végül 42 százalékkal a tanárok. A tanárok (38 százalék) az a kivételes csoport, akiknek a világnézetét leginkább a nem vallásos transzcendenciával jellemezhető hit jellemzi. A transzcendenciában nem hívők aránya csupán három csoportban haladja meg a 10 százalékot: az egyetemisták (22 százalék), a tanárok (21 százalék) és a médiszakemberek (18 százalék) körében. Kutatásunk adatai is szervesen beilleszthetők abba a tendenciába, mely szerint 1981 és 2008 között – amikor fokozatosan csökkent a rendszeres vallásgyakorlók aránya – az istenhívők aránya 45-ről 67 százalékra emelkedett, ugyanígy alakult a halálon túli életben (14-ről 33 százalékra), a pokolban (10-ről 24 százalékra), a mennyországban (16-ről 33 százalékra), a bűnben (37-ről 50 százalékra) való hit aránya is (Tomka, 2011).

A vallásosságon belül az alapmintában a leggyakoribb vallási forma (36 százalék) az egyházas, rendszeresen gyakorló vallásosság. Természetes kivétel nélkül ilyen a lelkészeké, a többi ágens-csoportban azonban ennek a típusnak az aránya mindössze csak 6–24 százalék; legnagyobb arányú a polgármesterek (24 százalék), a médiszakemberek (21 százalék) és a tanítók (17 százalék) körében. A leggyakoribb vallásosság-típus (21–48 százalék) valamennyi ágens-csoportban az egyházi (vagy vallási) közösséghez csak lazábban kapcsolódó, vallásukat nem rendszeresen gyakorló maga módján vallásosság. A legalább hetente vallásgyakorlók aránya az alapmintában 23 százalék. Ugyanennyi a tanárok, a tanítók és a polgármesterek, valamivel kevesebb a vállalkozók (21 százalék) és médiszakemberek (19 százalék), s jóval kevesebb az egyetemi hallgatók (10 százalék) körében. Megállapítható, hogy a vizsgált régió vallásossági és vallásgyakorlási adatai az alapminta alapján jelentősen meghaladják az országos átlagot (Bögre és Kamarás, 2013, 203. o.). Kérdés, vajon van-e ennek szerepe abban, hogy a környezet megóvása legfontosabbnak ítélt értékek élére került. A vallásosság, az értékrend, a szakértelem és a hivatástudat ökológiai attitűdöt befolyásoló szerepének szétszálazása nem ígérkezik könnyű feladatnak. Feltehetően még a lelkészek esetében sem számolhatunk a teológiába csak lassanként beépülő ökotéológiai és a teremtésvédelmi irányzatok erőteljes hatásával, az egyházasan vallásos hívek esetében pedig a hazánkban még eléggé jelentéktelen ököplébániai törekvésekkel (Kamarás, 2013).

Politikai irányultság

A régióbeli lakosság politikai irányultsága a baloldaltól a jobboldalig terjedő tízfokú skála alapján az 5,27-es átlaggal közép-re tájolható, csak hogy a nagy mértékű (2,019-es) szórás azt jelzi, hogy jelentős arányban találhatók ettől jobbra és balra. Ehhez még az is hozzátartozik, hogy a kérdezettek egyharmada nem válaszolt erre a kérdésre. Almintáink közül a régióbeli átlagpolgárokhoz legközelebb a tanítók állnak (5,38), akik a szórásérték (1,551 Std.) alapján ebben a tekintetben a második leghomogénebb csoportot alkotják. Az is igaz, hogy a tanárok és a vállalkozók mellett ők fedték föl legkisebb (csak kétharmados) arányban politikai irányultságukat. A többi ágens-csoport jobbra húz, legerősebben az ebben a tekintetben leghomogénebb csoportot alkotó lelkészek (7,18), míg a legheterogénebb együttest a polgármesterek (6,71) alkotják.

Míg a régióbeli állandó népesség a szegény Nigéria (0 pont) és a gazdag Norvégia (100 pont) között Nigériához jóval közelebb (25) helyezi el hazánkat, az ágens-csoportok 46 és 64 pont közé, vagyis jóval közelebb Norvégiához. Ez a nagy különbség a két halmaz között csak részben magyarázható azzal, hogy az ágens-csoportok többsége valamivel, a polgármesterek, a vállalkozók és a médiszakemberek pedig lényegesen jobb anyagi helyzetben vannak a régióbeli átlagosnál. A másik magyarázó tényező a politikai irányultság, ugyanis a leginkább jobboldali lelkészek érzik hazánkat legközelebb a gazdag világhoz, és a legkevésbé jobboldali tanítók a legtávolabb.

Globális problémák észlelése

A függő változók között szerepelt a globális ökológiai problémák észlelése, felismerése.

Világproblémák észlelése

A régióbeli állandó népességben a legkomolyabbnak tekintett világprobléma egyértelműen a globális felmelegedés (2,56⁸). Második helyen a szegénység, az élelem- és a vízhiány áll (1,02), a harmadikon a növekvő népesség (0,40), a negyediken a fertőző betegségek elterjedése (0,26) áll, majd a fertőző betegséges terjedése (0,27), a nemzetközi terrorizmus (0,24), a globális gazdasági visszaesés (0,21) és a fegyveres konfliktusok (0,11) következnek.

Az ágens-csoportokban eléggé hasonló a helyzet. Legsúlyosabbnak a lelkészek (2,43) ítélik a globális felmelegedést, legkevésbé súlyosnak az egyetemisták (1,58) és a vállalkozók (1,65). A szegénységet, valamint élelem- és vízhiányt mindegyik ágens-csoport súlyosabbnak érzékeli, mint a régióbeli állandó lakosok, leginkább a médiszakemberek (1,75) tanárok (1,73) és a lelkészek (1,70). Csaknem mindegyik ágens-csoport fenyegetőbb problémának tartja a nemzetközi terrorizmust, mint az alapminta tagjai (0,24). Hasonló a helyzet a globális gazdasági visszaesés tekintetében is, azzal a különbséggel, hogy azt a médiszakemberek ítélik legpesszimistábban (0,50). A fegyveres konfliktusoktól az egyetemisták (0,43), a fertőző betegségektől a médiszakemberek (0,38) a túlnyomórésztől a tanítók (0,85) tartanak legjobban.

Az éghajlatváltozások észlelése

Szinte mindenki tapasztalt az utóbbi évek során változásokat az időjárásban, mind az állandó népességben (93 százalék), mind pedig az ágens-csoportokban; a legnagyobb arányban a polgármesterek (100 százalék), legkevesebben a médiszakemberek (83 százalék). Az ágens-csoportok tagjai jóval hosszabb ideje észlelik a változásokat, mint az alapminta tagjai; leghosszabb ideje a lelkészek (átlagosan 13 éve), életkoruknál fogva legrövidebb ideje az egyetemisták, a többiek átlagosan 9–11 éve. Valamennyi mintában világviszonylatban eléggé komoly problémának tartják az éghajlatváltozást, melyet a 10 fokú skálán mért 7,59 és 8,23 közötti értékek jeleznek; a legnagyobb érték a tanároktól származik.

A probléma aktualitásának észlelése

Abban a tekintetben, hogy mennyire aktuális probléma az éghajlatváltozás, már jelentősebbek a különbségek. Míg a régióbeli állandó népesség 53 százaléka véli úgy, hogy már elkezdődött a folyamat, a tanítóknak csak 38, a vállalkozóknak 43 százaléka gondolja így, az egyetemistáknak viszont 68 százaléka. Míg az ágensekhez képes valamivel idősebb alapminta tagjainak csak 6 százaléka gondolja úgy, hogy életükben még nem fog problémát okozni, ezzel szemben az ágenseknek 10–30 százaléka, legnagyobb arányban a médiszakemberek (30 százalék), legkisebb arányban a lelkészek és a polgármesterek (15–15 százalék) körében.

Valamennyi ágens-csoport valamivel nagyobb mértékben (6,93 és 7,45 közötti értékek) érzi azt, hogy Magyarországot is érinti az éghajlat megváltozása, mint az alapmintában (6,70); leginkább a pedagógusok, a lelkészek és a polgármesterek. Eléggé hasonló a helyzet annak a megítélésében, hogy lakóhelyüket is érinti-e az éghajlatváltozás. Ez esetben azonban jóval nagyobb eltérések regisztrálhatók az állandó népesség (6,51) és az ágens-csoportok között. Legkevesbé az egyetemisták (5,98) érzékelik, leginkább a tanárok, a lelkészek és a polgármesterek. Kisebbség a különbségek saját családjuk érintettségének megítélésében. Az alapmintához (6,28) képest az egyetemisták jóval kevésbé érzik a veszélyt (5,50 és 5,28), legjobban a tanítók és a polgármesterek.

A várható következmények megítélése

Az éghajlatváltozások várható következményeinek megítélését tekintve a régióbeli lakosság jóval kevésbé látja veszélyesnek a helyzetet, mint az ágensek. A legjelentősebb eltérés a társadalmi következmények érzékelésében mutatkozik. Míg a régióbeli állandó lakosság a társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségek növekedésének veszélyét „a részben valószínű, részben nem” szintre kalkulálja (3,14), a problémát legfenyegetőbbnek érző tanítókon (4,47), egyetemistákon (4,35) és polgármestereken (4,20) kívül a többiek is jóval súlyosabb kérdésként kezelik (3,76–4,13), mint az átlagnépesség. Hasonló a helyzet a fejlettebb és fejletlenebb térségek közötti egyenlőtlenségek növekedésének megítélésében is: az alapminta 3,22-es átlagához képest a vállalkozók (3,92) kivételével a többi ágens-csoport tagjai jóval komolyabb mértékben (4,21–4,50) számolnak ezzel a lehetőséggel.

Nem sokban különbözik az éghajlatváltozások következtében kialakuló erőszakos konfliktusok növekedésének megítélésében: az alapminta 3,09-es átlagához képest leginkább az egyetemisták (4,03) tartják lehetségesnek, de a többiek is jóval fenyegetőbbnek érzik (3,44–3,80), mint az alapmintához tartozók. Hasonló a helyzet az ivóvíz- és

élelmiszerhiány miatt a konfliktusoktól sújtott területekről történő menekülés súlyosságának megítélésében. Az éghajlatváltozásoknak az egészséget veszélyeztető hatásainak megítélésében nem tapasztalható számottevő különbség sem alapminta és az ágensek, sem a különböző ágens-csoportok között, legyen szó a kórokozók elszaporodásáról vagy a hőség okozta halálozások megnövekedéséről. Csupán viharok, esőzések és aszályok okozta éhínségek és betegségek megítélésében sokkal érzékenyebbek az ágensek (3,83 és 4,38 közötti értékekkel), mint a régióbeli állandó népesség.

A természetben okozott károkat az ágensek sokkal inkább látják, mint az átlagnépesség. A szigetek és a tengerpartok víz alá kerülését az átlagos népességhez (3,49) képest az egyetemisták (4,43) és a tanárok (4,31) ítélik legsúlyosabbnak, de a többiek sem sokkal kevésbé (3,84-4,18). Hasonló a helyzet az élővilág kipusztulásával való kalkulálás esetén. Ebben a tekintetben a tanárok (4,13), a lelkészek (4,10) és a tanítók (4,10) ítélik jóval súlyosabbnak a helyzetet, mint az állandó népesség (3,58), a médiászakemberek (3,54) és a polgármesterek (3,65). Az ágens-csoportok tagjai általában valamivel súlyosabbnak látják a helyzetet, mint a régióbeli állandó népesség (3,4), közülük is legsúlyosabbnak a tanárok (4,1) és a tanítók (4,1), legkevésbé a vállalkozók (3,8) és a médiászakemberek (3,8).

A globális problémák észlelésében mutatkozó különbségek

Az ágens-csoportok közül leginkább tanárok és a lelkészek, utánuk a polgármesterek és a tanítók észlelik legélesebben a problémákat, ezzel szemben a vállalkozók, és – ami igazán meglepő – a médiászakemberek több esetben kevésbé, mint az átlagpolgárok. Úgy tűnik, hogy a globális problémák észlelésében szakértelem (a tanárok esetében) mellett az erkölcsi felelősségérzetnek, a széles horizontú gondolkodásnak és az együttérzésnek (lelkészek, tanítók, polgármesterek esetében) szintén befolyásoló szerepe van.

Az éghajlatváltozás régióbeli specifikus észlelése

Negatív következmények megítélése

Az éghajlatváltozásoknak a Balaton környékét érintő negatív következményeit akár a tágabb világban, akár hazánk más pontjain tapasztalhatókhoz képest 10 fokú skálán jelölve legsúlyosabbnak a lelkészek (6,10) látják. A tanítók (4,73) kevésbé látják súlyosnak, mint a régióbeli átlagpolgárok. Feltűnő, hogy a vállalkozók (5,63) az átlagosnál jóval megosztottabbak ebben a tekintetben.

Az éghajlatváltozás pozitív következményeinek számbavétele

Az átlagos népesség leginkább a melegkedvelő növények elterjedésével (37 százalék) és a megnövekvő kormányzati figyelemmel (34 százalék) számol leginkább, ennél kevésbé a turizmus biztosabb alapra helyeződésével (30 százalék) és a közösségi szolidaritás új érzésének megjelenésével (25 százalék). Az ágensek jóval nagyobb arányban számítanak a melegkedvelő növények elterjedésével, mint az átlaglakosok, és valamivel inkább számolnak a kormányzati figyelem és a közösségi szolidaritás növekedésével, mint a régióbeli átlagnépesség. Figyelemre méltó, hogy a turizmus biztosabb alapra helyeződésével nem a legnagyobb részben az idegenforgalomban működő vállalkozók, hanem a médiászakemberek (47 százalék) és a polgármesterek (37 százalék) kalkulálnak leg-

inkább. A melegkedvelő növények elterjedésével az egyetemi hallgatók, a régiót érintő megnövekvő kormányzati figyelemmel az ágensek közül leginkább kormánypárti lelkészek (56 százalék) és a polgármesterek (56 százalék) a közösségi szolidaritás érzésének megerősödésével pedig a tanítók számolnak leginkább.

Az esetleges pozitív fejlemények tekintetében az átlagos népesség jóval borúlátóbb (127 százalék⁹), mint az ágensek, akik közül a médiaszakemberek számolnak leginkább pozitív fejleményekkel (212 százalék), őket a lelkészek (198 százalék), a polgármesterek (186 százalék) és a tanítók (183 százalék) követik. Legkevésbé optimisták a vállalkozók (159), akik csupán a melegkedvelő növények elterjedésében bizakodnak komolyabb mértékben.

A melegebb és szélsőségesebb időjárás negatív következményeinek észlelése

A régióbeli átlagpolgárok településük közvetlen környezetében a tömeges halpusztulástól (4,01), a növekvő háztartási költségektől (3,84), az új betegségek megjelenésétől (3,84) és az egészségi állapot romlásától (3,72) tartanak leginkább, legkevésbé pedig az ingatlanok értékének csökkenésétől (2,95), az emberi közösségek szétzilálódásától (2,88) és a turizmus visszaesésétől (2,82). A mezőgazdaság nehezebb helyzetbe kerülése és a háztartási költségek növekedése kivételével az ágensek valamivel kevésbé látják súlyosnak a helyzetet. A tanítók ítélik legvalószínűbbnek a háztartási költségek növekedését, a tömeges halpusztulást és az erdők pusztulását.

Négy olyan ágens-csoport is van, akik kevésbé látják súlyosnak a melegebb és szélsőségesebb időjárás következményeit, mint a régióbeli átlagpolgárok (3,4¹⁰): a lelkészek (3,2), a polgármesterek és a vállalkozók (3,1–3,1) és a médiaszakemberek (akik ebben a kérdésben vagy leginkább tájékozatlanok vagy leginkább derülátók, vagy éppen megfelelően tájékozottak, és éppen annak alapján ítélik a helyzetet realisabban és/vagy optimistábban). Az egyes ágens-csoportokon belül a legtöbb esetben minimálisak a különbségek. Nagyobb eltérések rögzíthetők az elvándorlás lehetőségének megítélésében. Ezt az egyetemisták (3,23) tartják legvalószínűbbnek, legkevésbé a polgármesterek (2,80), vállalkozók (2,72) és a médiaszakemberek (2,68). Ugyanez a helyzet az egészség romlásának megítélésben. Az élővilág egyensúlya felbomlásának valószínűségét az egyetemisták (3,51) és a tanárok (3,54) tartják leginkább valószínűnek, a polgármesterek (2,93) és a médiaszakemberek (2,84) legkevésbé.

A balatoni régiót érhető negatív következmények valószínűsítését tekintve az átlagpolgárok leginkább a lakosság elvándorlását és előregedését (3,77), az üdülőövezet gazdasági jelentőségének csökkenését (3,50), a mezőgazdasági és idegenforgalmi munkahelyek megszűnését (3,49) jósolják, legkevésbé az idegenforgalom csökkenését (2,84). Valamivel valószínűbbnek látják az ágensek (3,28–3,70) a Balaton vízszintjének csökkenését, mint a régióbeli állandó lakosság (3,2), hasonló mértékben a vízminőség romlását (3,03–4,0, szemben az össznépszerű 3,11-dal), és kisebb mértékben a balatoni halállomány károsodását. Kevésbé látják súlyosnak az ágensek a Balaton vízszintjének alakulását, az üdülőövezet gazdasági versenyképességének romlását, valamint az elvándorlást és az előregedést.

A következő öt évben a településen bekövetkező események valószínűségének megítélése

Ebben a tekintetben a régióbeli népesség valamivel kevésbé látja súlyosnak a helyzetet, mint az előző két esetben. A régióbeli állandó népesség és az ágensek is – általában a „részben bekövetkezhetsz, részben nem”-fokozatban – nagyjából hasonlóképpen számolnak a hét megjelölt lehetőséggel: leginkább azzal, hogy hőhullám esetén a növekvő számú rosszullétet az egészségügyi rendszer képtelen lesz ellátni (3,24) és hogy a felhőszakadás miatt megbénul a közlekedés (3,211), legkevésbé azzal, hogy árvíz vagy belvíz önti el a házakat (2,75). Egy eset – a hideg időszakban a szélvihar miatt a fűtési rendszerek működésképtelensége – kivételével az átlagpolgárok valamivel nagyobb arányban számítanak különböző veszélyek bekövetkezésére településükön.

Az ágens-csoportok közül leginkább a diákok és a tanítók számítanak az éghajlatváltozások helyi negatív következményeivel, legkevésbé pedig a polgármestere, a vállalkozók és a médiaszakemberek. A polgármesterek esetében azzal számolhatunk, hogy többen közülük arra gondolhatnak, rossz fényt vetne működésükre, ha településükön ilyesmi bekövetkezhetne.

Az éghajlatváltozás régióbeli észlelésében mutatkozó különbségek

Az éghajlatváltozás régióbeli észlelésében az ágens-csoportok valamivel érzékenyebbek bizonyultak, mint az átlagnépesség. A veszélyeket leginkább a lelkészek, a tanítók és az egyetemisták érzékelik, legkevésbé a vállalkozók és a médiaszakemberek.

A tájékozódás forrásainak használata és az informáltság

A tájékozódás és a tájékozottság olyan függő változó, mely a problémaészleléshez, az éghajlatváltozással kapcsolatos attitűdökhöz, valamint a döntésekhez és a cselekvéshez képest független változóként is szerepeltető. Az informáltságot egyaránt befolyásolja a tájékozódás lehetősége (ami szorosabb kapcsolatban lehet a társadalmi helyzettel és az életmóddal) és a tájékozódás igénye (amit az előbbiek mellett az érdeklődés és az értékrend is befolyásolhat). A tájékozódási lehetőségek befolyásolják az informáltságot, de az informálódás igénye is a lehetőségek kihasználását. A szakemberek (kutatásunkban a leendő környezetmérnökök, valamint a biológia és földrajztanárok) esetében mindkét irányú hatással. Az ökológiai irányú tájékozódás és tájékozottság bizonyos mértékig elvárható a település ökológiai környezetéért is felelős polgármesterektől, de a környezettel szembeni erkölcsi kötelezettség tekintetében véleményformáló lelkészeketől is. A médiaszakemberek esetében természetesen számolni lehet azzal, hogy egy részüknek nem éppen ez a terület a fő reszortja, ám ebben a kutatásban olyanokat kérdeztünk meg, akikre a régióban Balaton-fejlesztési témákban számítanak.

Az éghajlatváltozással kapcsolatos hírek forrásainak használata

Míg az átlaglakosoknak még mindig 91 százaléka a rádióból is tájékozódik az éghajlatváltozásokról, a polgármestereknek 78, a vállalkozóknak 77, a lelkészeknek 73, a tanítóknak 68, a tanároknak 67, az egyetemisták 58, és – ami eléggé meglepő – a médiaszakembereknek csak 53 százaléka.

A televíziót majdnem mindegyik csoport jóval nagyobb (85–95 százalék) arányban használja ökológiai vonatkozású tájékozódásra, mint az átlaglakosok. Két kivétel akad: az egyetemisták (77 százalék) és a lelkészek (70 százalék).

Ami a napilapokat illeti, az egyetemisták (39 százalék), a médiszakemberek (45 százalék), a tanárok (49 százalék) és a lelkészek (53 százalék) kevésbé használják ezt a forrást, mint a régióbeli állandó lakosság (57 százalék), a vállalkozók (61 százalék) valamivel, a polgármesterek (68 százalék) és a tanítók (69 százalék) pedig jóval inkább.

Bár ma már sokan inkább olvasnak – elsősorban szórakoztató – hetilapokat, mint napilapokat, mégis a hetilapok és a folyóiratok mint éghajlatváltozással kapcsolatos források az állandó népességben csak 25 százalékkal szerepelnek, érthetően jóval kisebb arányban, mint bármely ágens-csoportban, ami természetesen – főképpen a folyóiratokra való tekintettel – elsősorban az iskolai végzettséggel függ össze. Ebben a tekintetben a tanárok (58 százalék) és a polgármesterek (58 százalék) állnak az élen, mögöttük a médiszakemberek (50 százalék), és a sor végén, – de megelőzve az állandó népességet – az egyetemisták (38 százalék) foglalnak helyet.

Az ismerősök és a barátok mint információforrás csak három ágens-csoportban (58–63 százalék) éri el vagy közelíti meg a régióbeli átlagpolgárok körében tapasztalt mértéket (65 százalék). Legkevésbé merítenek ebből a forrásból a polgármesterek, a vállalkozók és a médiszakemberek.

Egyáltalán nem meglepő, hogy az átlagnépességnek csak 4 százaléka használ ökológiai szakirodalmat. Némi meglepetésre a két szakember csoport, az egyetemisták (49 százalék) és a földrajz- és biológiatanárok (66 százalék) mellett a tanítók is az élen találhatóak (53 százalék) ebben a vonatkozásban, jócskán megelőzve a polgármestereket (30 százalék), a vállalkozókat (36 százalék) és a médiszakembereket (29 százalék). A sor végére – ez esetben érthetően – a lelkészek kerültek (8 százalék).

Munkájuk során éghajlatváltozással az átlaglakosságnak csak három százaléka találkozott. Az ágensek közül legnagyobb arányban érthetően a földrajz- és biológiatanárok említik ezt a forrást (67 százalék), de eléggé nagy arányban teszik ezt a polgármesterek (55 százalék), a médiszakemberek (55 százalék) és a tanítók (51 százalék) is. Meglepő, hogy a még a lelkészek (42 százalék) és a vállalkozók (41 százalék) is nagyobb arányban hivatkoznak erre az információforrásra, mint az egyetemisták. (Hacsak nem azzal magyarázható ez a furcsaság, hogy nem tekintik az egyetemet munkahelyüknek.)

Civil szervezeteken keresztül szerez híreket a régióbeli népesség 12 százaléka. Ennél kevesebben a tanítók (11 százalék) és – megint eléggé meglepő módon – a médiszakemberek (11 százalék). Ezt a forrást leginkább a tanárok (34 százalék), a lelkészek (24 százalék) és a polgármesterek (23 százalék) használják.

A legtöbbek által használt éghajlatváltozásokkal kapcsolatos hírforrás – megelőzve a rádiót, a tévét és a napilapokat – az ágensek körében természetesen ma már az internet, amit a polgármesterek 100, a vállalkozók és a médiszakemberek 95–95, az egyetemisták 93, a tanárok 88, a tanítók 82 százaléka használ, míg az átlaglakosoknak csak 59 százaléka.

Érintettségéből adódó személyes tapasztalatokkal a régióbeli átlagpolgároknak csak 10 százaléka rendelkezik, ezzel szemben jóval nagyobb arányban a lelkészek (66 százalék) és a tanárok (61 százalék). Őket követik a tanítók (53 százalék), a polgármesterek (48 százalék), a médiszakemberek (44 százalék), a vállalkozók (41 százalék), a sor végén pedig az egyetemisták (35 százalék).

Összeadva az összes használt hírforrás százalékarányát leginkább tájékozottnak a tanárok (661 százalék), a polgármesterek (616 százalék) és a tanítók (613 százalék) bizonyultak. Utánuk következnek a vállalkozók (566 százalék), a lelkészek (543 százalék) és – eléggé lemaradva – a médiszakemberek, a sor végén pedig az egyetemisták (475 százalék), alig előzve meg az átlagnépességet (421 százalék).

Vélemény a tájékoztatásról

A 4 fokú skálán a régióbeli állandó népesség a tájékoztatást minősítő valamennyi felkínált értékelő kijelentést majdnem teljesen egyenlő mértékben „nagyobb részt helytálló”-nak tartotta. Az ágensek minden esetben ennél kritikusabbak voltak. Az átlagpolgárokhoz képest (2,88) az egyetemisták tartották legkevésbé alaposnak és teljes körűnek a tájékoztatást (2,23), a polgármesterek leginkább (2,77). A közleményeket csak a polgármesterek tartották ugyanolyan mértékben hitelesnek (2,97), mint az átlagpolgárok (2,92); viszont a tanítók (2,55), az egyetemisták (2,54) és a médiszakemberek (2,50) voltak leginkább elégedetlenek.

Még nagyobb volt a különbség a híradások egyértelműsége esetében: az alapminta tagjaihoz képest (2,95) legkritikusabbak az egyetemisták a vállalkozók (2,32) és a tanítók (2,33) voltak. Még ennél is kritikusabbnak látták az ágensek az információk megfelelő időben való érkezését: az összlakossághoz képest (2,84) ez esetben is az egyetemisták (2,18) bizonyultak a legkritikusabbnak, és a lelkészek (2,66) meg a polgármesterek (2,62) a legelégedettebbnek. Míg a régióbeli népesség az információk konkrétságával is nagyjából elégedett (2,90), az ágensek ebben a tekintetben is eléggé kritikusak: leginkább a médiszakemberek (2,45) a lelkészek (2,47) és a tanítók (2,48). A legnagyobb a különbség a tájékoztatás mélységének, elemző voltának tekintetében regisztrálható: míg az összlakosság ezzel is nagyjából elégedett (2,93), az egyetemisták sokkal kevésbé (2,00), de a többiek is meglehetősen kritikusak (2,28–2,58).

Az éghajlatváltozás mint beszédtema

A diákokat kivéve az ágensek körében természetesen jóval gyakoribb (37–55 százalék¹¹) beszédtema az éghajlatváltozás, mint a régióbeli állandó népesség körében (29 százalék). Míg az egyetemistáknak csak 23 százaléka beszélget erről ismerősei körében, még a lelkészeknek is 43 százaléka. Őket csak a tanárok (48 százalék) és a tanítók (55 százalék) előzik meg. Kissé meglepő, hogy a polgármesterek (38 százalék) és a médiszakemberek (40 százalék) ennél ritkábban. Egészen hasonló arányok adódnak a családi beszélgetések esetében is.

Személyes tájékozottság

A régióbeli polgárok a négyfokú skálán a „jól informált” szintre helyezik magukat (2,93). Az ágensek közül ennél feljebb csak a tanárok (3,13) helyezik magukat, a többiek nagyjából erre a szintre (2,65–2,98), legtávolabb az átlagpolgároktól a lelkészek kerültek. Az, hogy valaki mennyire tartja magát jól informáltnak, önismerete, önkritikája mellett jellemezheti a tájékoztatással kapcsolatos elégedettségének mértékét is. Úgy tűnik, hogy az ágensek esetében eléggé reális képet adnak ezek az adatok, hiszen a „Hallott-e Ön a Kiotói Egyezményről?” kérdésre – az átlagpolgárok 54 százalékához képest – az ágensek 88–95 százalékban igenlő választ adtak; közülük 88 százalékban azok, akik legkevésbé (2,65–2,79) tartották magukat informáltként. Míg az átlagpolgároknak 35 százaléka hallott a Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégiáról, a tanítóknak csak 10–10 százaléka, ugyanakkor a polgármestereknek 40, a médiszakembereknek 43, a tanároknak 50 százaléka. Az Éghajlatváltozás Kormányközi Testületének jelentését az alapmintához tartozók 28 százaléka, a lelkészeknek, a tanítóknak és a vállalkozóknak csak 8–8, a médiszakembereknek csak 10, a polgármestereknek csak 15 százaléka ismeri, mindössze a két szakember-csoport, a környezetmérnök szakos egyetemisták (33 százalék) meg a biológia- és földrajztanárok (33 százalék) ismerik jobban.

A VAHAVA projekt eredményeit a régióbeli állandó lakosságnak csupán 4 százaléka ismeri, hasonló arányban a tanítók és a lelkészek, legjobban a tanárok (25 százalék) és a médiszakemberek (18 százalék).

A tájékozottság mértéke a különböző ágens-csoportokban

Az ágens-csoportok közül legtájékozottabbnak a tanárok, eléggé tájékozottak a tanítók és a polgármesterek bizonyultak. Az, hogy ebben a tekintetben a médiszakemberek kevésbé tájékozottak, mint a pedagógusok és a polgármesterek talán e témával kapcsolatos gyenge motiváltságukkal és affinitásukkal magyarázható. Még ennél is nehezebben magyarázható az, hogy a környezetmérnök egyetemi hallgatók jóval kevésbé informáltak és informálódnak, mint a tanítók meg a biológia- és földrajztanárok. Esetükben a motiváció-hiány mellett az egyetemi oktatás gyengén motiváló szerepével is számolni lehet.

Az éghajlatváltozással összefüggő döntési és cselekvési lehetőségek megítélése

Az éghajlatváltozás ellen fellépő tényezők véleményezése

A felsorolt 13 tényező többségét a régióbeli népesség az ötfokozatú skálán az „inkább tehet” szinthez érezte közelebbinek (negyedik fok), mint a „részben tehet, részben nem” szinthez (harmadik fok), de az eltérések nem voltak jelentősek (3,36 és 3,85 közötti értékek). A különböző ágens-csoportokban általában kétszerte nagyobb eltérések is tapasztalhatók.

A 13 tényező közül hetet eléggé hasonlóképpen ítélik meg az alapminta és az ágens-csoportok tagjai. A települési és a megyei önkormányzatok szerepét a régióbeli állandó népesség, az Európai Unió, az oktatási szakemberek, a környezet- és természetvédelmi szakemberek, valamint a tudósok szerepét az ágens-csoportok tagjai. Ítélik fontosabbnak. Mind az alapminta, mind az ágens-csoportok tagjai szerint a környezet- és természetvédelmi szakemberek és a tudósok tehetnek legtöbbet az éghajlatváltozással szemben; az átlagpolgárok harmadiknak a lakossággal számolnak a legfontosabb tényezők között.

Az ágensek körében három tényező megítélésében észlelhető jelentősebb eltérés. Egyik ilyen a kormányzat megítélése, amelynek a zömmel kormánypárti polgármesterek szavaznak legnagyobb arányban (4,18) bizalmat. A kormányzat megítélésben második helyen, de a polgármesterektől jelentős távolságra a zömmel inkább jobb, mint baloldali lelkészek és a náluk kevésbé jobbra húzó tanárok állnak. Legkevésbé bíznak a kormányban az inkább jobb, mint baloldali vállalkozók (3,48) és az egyetemisták (3,49). A másik erősen megosztó tényezőnek az oktatási szakemberek bizonyulnak. Elgondolkodtató, hogy a médiszakemberek (4,44), a polgármesterek (4,10) és a lelkészek (4,05) nagyobb befolyásoló szerepet tulajdonítanak nekik, mint a tanítók (3,66) és a tanárok (3,74). Ez esetben inkább számolhatunk a szakma alacsony presztízsét realitásnak elkönnyvelő pedagógusok illúziómentes keserűségével, mint önbizalomhiányával vagy önromboló önkritikájával. Legkevésbé az egyetemisták (3,49) számolnak az oktatási szakemberekkel, mint az éghajlatváltozás ellen fellépő tényezőkkel. A tudósok megítélésben csak a vállalkozók (3,89) mérsékeltek, a többi ágens-csoport tagjai jobban bíznak bennük (4,10–4,49), leginkább a médiszakemberek (4,49) és a polgármesterek (4,41).

Az egyetemi hallgatók a tudósokban bíznak leginkább. A tanítók szavaznak legnagyobb mértékben bizalmat a politikusoknak, pedig ebben a körben legalacsonyabb a jobboldali irányultság. A tanárookra jellemző az Európai Unió, az önkormányzatok, a

cégek és vállalkozók és a lakosság szerepének kiemelése. A lelkészek a szakemberektől és a tudósoktól várnak legtöbbet. A polgármesterek azok, akik a szakemberek mellett legjobban bíznak az ENSZ bizottságaiban, az Európai unióban, a kormányzatban és (a tanítók mellett) a politikusokban. A vállalkozók egyik tényezőt sem tekintik kiemelkedően fontosnak, leginkább még a környezetvédelmi szakembereket. A médiszakemberek a többi ágens-csoport közül a szakemberek szerepének átlagosnál jóval magasabban értékelésével tűnnek ki.

A lakosság véleménynyilvánítási lehetőségeinek számbavétele

Azon kérdések egyike ez, melyben legnagyobb eltérések tapasztalható a lakosság és az ágensek között, ugyanis az állandó népesség döntő többsége (73 százalék) úgy véli, hogy „legyen módja a közvetlenül érintett embereknek véleményük kifejtésére, de ezeknek nincs kötelező érvényük a projektekre”. Ezzel csak az egyetemisták értenek egyet nagyobb (de korántsem ekkora, csak 44 százalékos) arányban, a többi ágens-csoportoknak csak 11–24 százaléka. A legtöbb ágens csoport (42–67 százalék) leginkább azzal ért egyet (amivel az össznépségsnek csak 23 százaléka), hogy „a helybelieknek nem csak kívánságaik lehetnek, hanem egyezsége is kell velük jutni”. A helyi érintettek vétőjogával az alapminta tagjainak csak 15 százaléka ért egyet, hasonlóképpen az egyetemisták és a polgármesterek. A legdemokratikusabb változatot (vagyis a végső esetben a vétőjog érvényesítését) leginkább a tanítók (39 százalék), a vállalkozók (37 százalék) és a tanárok (32 százalék) képviselik, de a lelkészek (26 százalék) és a médiszakemberek (24 százalék) is inkább – és ez megint eléggé meghökkentő – mint a polgármesterek (15 százalék). Mindent összevetve a környezetmérnök szakos egyetemisták mutatkoznak leginkább közömbösnek helyi lakosok véleményével szemben. Talán azért, mert ők tartatják leginkább a környezetvédelmi kérdéseket olyan szakkérdéseknek, melyekbe nem szívesek engednének beleszólást a laikusoknak.

A Balaton térségi káros hatások ellen számításba vehető tényezők megítélése

Az össznépségs a 16 minősítésre kínált tényező mindegyikét a hatfokú skála negyedik-ötödik foka közé helyezi, ami azt jelenti, hogy szerintük valamennyi elég sokat tehet a káros hatások ellen. Az ágens-csoportok tagjai a 16 közül kilenc tényező hatását pozitívabban ítélik meg, leginkább a tanítók, a tanárok, a lelkészek és a médiszakemberek.

Az összalakosság és az ágens-csoportok által leginkább eltérő módon és az ágensek körében jóval pozitívabban megítélt tényezők között szerepel a magyar kormány, a három Balaton térségi megye, a regionális környezetvédelmi tevékenység, a regionális vízügyi igazgatóságok és a balatoni gazdasági szervezetek, nincs számottevő eltérés a környezetvédelmi világszervezetek, az Európai Unió, a Balatoni Szövetség, a balatoni önkormányzatok, a Balatonfelvidéki Nemzeti Park és a balatoni emberek pozitív szerepének megítélésében.

Míg az alapminta tagjai számára – ha nem nagy különbséggel – a három Balaton térségi statisztikai régió (4,68), a három Balaton térségi megye (4,53) a magyar kormány (4,52), a balatoni települési önkormányzatok (4,52) és a Balaton Fejlesztési Tanács (4,50) számítanak leghatásosabb tényezőknek, az ágens-csoportok tagjai számára a magyar kormány (5,0), a három Balaton térségi megye (4,9), a három Balaton térségi statisztikai régió (4,9), a regionális környezetvédelmi felügyelőségek (4,9) és a regionális vízügyi igazgatóságok (4,9) a legfontosabbak.

Figyelemreméltó, hogy ebben a kérdésben az alapminta jóval egyöntetűbb, míg az ágens-csoportokon belül jóval nagyobb mértékben szólnak a vélemények. Az ágens-csoportok között ebben a tekintetben nem regisztrálhatók igazán jelentős különbségek. Ilyen kivételes eset a balatoni régió, a balatoni gazdasági szervezetek, a balatoni civil szervezetek és a balatoni emberek káros hatásokat fékező szerepének megítélése. Az éghajlatváltozással kapcsolatos kérdéseket illetően az Európai Unióban a tanárok (3,76) és a lelkészek (3,87) bíznak legkevésbé, a leginkább pedig a tanítók (4,24) és a vállalkozók (4,20). Magát a Balaton térségi régiót – némi meglepetésre (ám könnyen elképzelhető, hogy kellő tájékozottság alapján) – legkevésbé a polgármesterek (4,53) ítélik az éghajlatváltozást befolyásoló tényezőnek, leginkább az egyetemisták (4,95), tanárok (4,95) és a tanítók (5,08). A balatoni gazdasági szervezetektől éppen ezzel a szférával legszorosabb kapcsolatban lévő vállalkozók várnak legkevesebbet (4,30), a tanítók és a médiaszakemberek (4,74–4,74) és a tanárok (4,85) legtöbbet. A balatoni civil szervezetekben legjobban a tanárok (4,60) és a tanítók (4,46) bíznak, legkevésbé pedig a vállalkozók (4,13), a polgármesterek (4,15) és az egyetemisták (4,00). A balatoni emberek szerepének megítélésben csupán az egyetemisták (4,13) különböznek jelentős mértékben a többiekétől (4,45–4,76), ám ez esetben komolyabban kell számolni azzal, hogy egy részük nem „balatoni ember”. (Csak annyiban, hogy itt tanulnak, de egy részük más régióban lakik.) Ha nem is nagy különbségről van szó, mégis elgondolkodtató az a tény, hogy a polgármesterek kevésbé bíznak balatoni emberekben, mint a pedagógusok, a lelkészek, a vállalkozók és a médiaszakemberek.

A többi ágénstől leginkább a tanítók különböznek: ők számolnak leginkább a balatoni régió, a hivatalos balatoni szervezetek és intézmények, a szakértők és a balatoni emberek pozitív szerepével. A polgármesterek azzal különböznek a többi ágénstől, hogy ők bíznak legkevésbé a régióban, a balatoni szervezetekben és intézményekben. A biológia- és földrajztanárok számolnak leginkább a környezetvédelmi világszervezetekkel, a balatoni önkormányzatokkal, gazdasági szervezetekkel és a civil szervezetekkel.

Az éghajlatváltozással összefüggő döntési és cselekvési lehetőségek megítélése a különböző ágens-csoportokban

Az éghajlatváltozás ellen fellépő tényezők véleményezését tekintve a tanárok és a tanítók mutatkoztak legnyitottabbnak, a polgármesterek és az egyetemi hallgatók a leginkább elzárkózónak.

Felelősségvállalás a megelőzés és a hatásenyhítés tekintetében

Lehet-e, szükséges-e, szabad-e tenni valamit az éghajlatváltozás enyhítése érdekében?

Mindhárom kérdésre mind az alapmintában, mind az ágens-csoportokban csaknem mindenki igennel felelt. A „szükséges-e?” és a „szabad-e?” kérdésekre az állandó népességben százszázalékos az igenlő válaszok aránya, csak a „lehet-e?” kérdésre kevesebb valamivel (90 százalék). A tanítók közül mindhárom kérdésre mindenki igennel válaszolt. Ami a kivételeket illeti, a „lehet-e?” kérdésre a vállalkozóknak csak 90 százaléka, a „szükséges-e?” kérdésre az egyetemistáknak csak 88, a „szabad-e?” kérdésre pedig csak 93 százaléka mondott igent.

Arra a kérdésre, hogy mire van lehetőség, már eléggé eltérő válaszokat adnak az átlagpolgárok és az ágensek. Az ágensek valamivel visszafogottabbak, az átlagpolgárokhoz

képeket talán inkább realistábbak, mint borúlátóbbak. Így például míg az alapszintű tagjainak csak 4 százaléka gondolja úgy, hogy csak korlátozott mértékben van lehetőség a cselekvésre, addig az ágenseknek 13-26 százaléka; legnagyobb arányban a lelkészek (26 százaléka), a vállalkozók és médiászakemberek (23-23 százaléka). Az „el kell fogadni a helyzetet, és meg kell próbálni ezek között a körülmények között élni” álláspontra az átlagpolgároknak mindössze 1 százaléka, az ágenseknek viszont 3-13 százaléka jutott, jellemző módon a legnagyobb arányban a lelkészek (13 százaléka). A régióbeli lakosság fele (46 százaléka) úgy véli, hogy vissza kell fordítani a folyamatokat, az ágens-csoportok tagjai – feltehetően mert egyaránt borúlátóbbak és realistábbak – erre jóval kevésbé látnak lehetőséget (12-21 százaléka). Mindkét halmazban legtöbben úgy gondolják, hogy meg kell előzni a további romlást: az alapszintű tagjainak 49, az ágenseknek 41-62 százaléka. Leginkább az egyetemisták és a tanítók (62-62 százaléka) gondolkodnak így, legkevésbé a lelkészek (41 százaléka).

A gazdasági szereplők befolyásolásának lehetőségei

A rangsorolásra felkínált „szigorú jogszabályok”, „pénzbüntetés”, „környezetbarát döntések támogatása” és „a gazdasági vezetők képzése, környezet érzékeny szemléletformálás” közül az állandó népességben legtöbben (49 százaléka) a pénzbüntetést részesítették előnyben, a szigorúbb jogszabályokat csak 31, a környezetbarát döntések támogatását már csak 12, a gazdasági vezetők szemléletformáló képzését pedig csupán 3 százaléka. Az ágensek erről eléggé másképpen gondolkodnak: ők a környezetbarát döntések támogatását tartják legfontosabbnak (30-50 százaléka), kevésbé (és a különböző ágens-csoportokban nagyjából egyformán) fontosnak a szigorúbb jogszabályokat és a pénzbüntetést, és az ágensek is legkevésbé, de az átlagnépességnél valamivel nagyobb arányban a gazdasági vezető szemléletformálását (3-10 százaléka).

Ebben a kérdésben jelentős különbségek tapasztalhatók az ágens-csoportok között is. Az egyetemisták, a tanítók, a lelkészek, a vállalkozók és a médiászakemberek a környezetbarát döntések támogatását tartják legfontosabbnak, a tanárok a szigorúbb jogszabályokat, polgármesterek pedig nagyjából egyformán fontosnak tartják a szigorúbb jogszabályokat, a pénzbüntetést és a környezetbarát döntések támogatását. A szigorúbb jogszabályokat a tanítók, a pénzbüntetést a tanárok és a tanítók, a gazdasági vezetők szemléletformálását a tanárok és a polgármesterek tartják legkevésbé fontosnak. Figyelemreméltó, hogy a két szakértő csoport mennyire más irányban gondolkodik ebben a kérdésben. A tanárok inkább szankciókat alkalmaznának, az egyetemisták inkább a jó gyakorlatot és megváltozott magatartást segítenék. Az egyetemisták mellett még a tanítók és a médiászakemberek is inkább a támogatást, a polgármesterek viszont inkább a korlátozást szorgalmazzák.

Az ökológiai krízisre adható válaszok mérlegelése

A tizenkét válaszlehetőség közül hét szerint az átlagember lényegében semmit sem tehet. Az „átlagember”-mintájú tagjai ezekre eléggé különbözőképpen reagálnak; egyikükkel sem értenek egyet egyértelműen (ezt a hatos skála 2,24 és 4,25 közötti átlagértékei jelzik), és mindegyik esetben meglehetősen nagy (1,167 és 1,717 közötti a szórás). A kifejezetten fatalista választ („akárhogy is élünk, a sors akarata ellen nem tehetünk semmit, a dolgok menetén változtatni nem tudunk, nincs mit tennünk”) az alapszintű tagjai valamivel inkább elfogadják, mint elutasítják (3,57). Ebben a tekintetben óriási a különbség köztük és az ágensek között, akik egyértelműen elutasítják ezt a választ (1,60

és 2,08 közötti értékekkel), még viszonylag legkevésbé teszik ezt az egyetemisták (2,08). A másik fatalista választ („ha mindenki és minden el is pusztul, mi túl fogjuk élni”) érthetően jóval kevesebben fogadják el az átlaglakosságban (2,24) is, hiszen logikailag szinte kizárt egy mindent elpusztító katasztrófa túlélése. Az ágensek még jobban elvetik ezt a lehetőséget, legjobban a lelkészek (1,28), akik feltehetően egyaránt tiltakoznak a teremtés elpusztítása és a túlélők önzése ellen. Még leginkább a két pedagógus csoport (1,70 és 1,72) mutat némi rokonszenvet ezzel az elképzeléssel, amiben szerepet játszhat valamiféle fatalista optimizmus.

A „minél előbb tönkretesszük a világot, annál hamarabb bekövetkezhetnek a változások” válaszban benne van a „minél rosszabb, annál jobb” nem éppen erkölcsös gondolata, de a kijózanító sokkhatás reménye is. Más kérdés, mennyire reális ez az optimizmus, egyáltalán helyre lehet-e hozni egy tönkretett világot, beleértve a tönkretett levegőt, vizet, élővilágot. Az alaplínia tagjainak értékelése a félig-meddig egyetértés körül alakul. Az ágensek közül, úgy tűnik, eléggé sokan értelmezik ezt a választ az újrakezdésben való reménykedésben, leginkább az egyetemisták (4,10) és a vállalkozók (4,3), legkevésbé a pedagógusok és a lelkészek (3,45-3,55).

Öt felkínált válasz elhárítja a felelősséget. Az egyik azzal, hogy „ez az új kérdés egyáltalán nem fér bele gondolkodásrendszerembe, megyek inkább és végzem a dolgomat”. Ezt az érvelést a régióbeli átlagpolgárok közepes mértékben (3,02) elfogadják, az ágensek viszont egyértelműen (1,46–2,03) elutasítják, leginkább a médiszakemberek (1,46), legkevésbé a tanítók (2,03). A másik felkínált válasz azzal hárítja a felelősséget, hogy „ez nem a közember, hanem a szakemberek vagy a civil szervezetek feladata”. Az alaplínia tagjai ezt valamivel inkább elfogadják, mint elutasítják (3,66). Az ágensek ettől is egyértelműen elhatárolják magukat, leginkább a tanítók (1,60) és a lelkészek (1,61), legkevésbé éppen a leendő szakemberek, vagyis környezetmérnök szakos egyetemisták (2,05), továbbá a polgármesterek (1,93) és a vállalkozók (1,95).

A harmadik elhárítási lehetőség szerint „átláthatatlan kérdéstömeg ez, minden mindezzel összefügg: gazdaság, társadalom, emberi kapcsolatok. Nem lehet hol elkezdni a megoldást”. Ebben, vagyis a feladat bonyolultságában kétségkívül van igazság, és ebben feltehetően az ágensek is egyetérthettek, de a „nem lehet”-tel már nem. Legjobban a médiszakemberek (2,08), a tanítók (2,01) és a polgármesterek tiltakoznak az ilyen fajta elhárítás ellen, legkevésbé (de még így is sokkal erősebben, mint az átlagpolgárok) az egyetemisták (2,48). Azt a jellegzetesen ambivalens választ, mely szerint „talán elkezdéném az életformám megváltoztatását, de mit ér egyetlen csepp a fogyasztói társadalom mély tengerében?”, a régióbeli népesség inkább elfogadja, mint elutasítja (3,99), az ágensek azonban mintha megéreznék ennek az érvelésnek önfelmentő hamisságát; leginkább a lelkészek (2,05), a tanárok (2,00) és a médiszakemberek (1,98), legkevésbé az egyetemisták (2,44) és a vállalkozók (2,38).

A „tudni róla, de nem tenni” jegyében fogant elhárítás olvasható ki abból a felkínált válaszlehetőségből, mely szerint „a közösség tagjainak tudniuk kell a környezetvédelemmel kapcsolatos elvárásokat, állásfoglalásokat, de nem a mi dolgunk, hogy szedjük a csikkeket, vagy takarítsunk a köztisztasági vállalat helyett” ugyanis nem azzal folytatódik azzal a szöveg, hogy mi lenne a mi feladatunk. Úgy tűnik, ez kevésbé zavarta a régióbeli lakosságot (4,79), az ágensek azonban a „talán igen, talán nem” jegyében nyilvánítottak véleményt (2,85–3,69). Zavarba ejtő módon leginkább éppen a két szakember csoport rokonszenvezik ezzel a kijelentéssel (3,69 és 3,65) leginkább. Talán azzal a megfontolással, hogy „mi viszont tudjuk, hogy mit kell tennünk a csikkzedés helyett”. Valószínűleg a tanítók (2,98), a polgármesterek (2,88) és a polgármesterek (2,85) érezték meg ebben az okoskodásban a burkolt elhárítást.

Két válasz csak áttételesen kapcsolódik az ökológiai krízis témájához. Az egyik szerint „azért tart ott az ország, ahol tart, mert a konkrét problémák helyett elvont kérdésekkel

foglalkozik”. Lehet ezt úgy is értelmezni, hogy az elvont ökológiai krízist helyettesítjük be a konkrét tennivalók helyébe, de így is sántít ez az állítás, ugyanis korántsem igaz, hogy általában a konkrét problémák helyett elvont kérdésekkel foglalkozunk, jóval azt lehetne kifogásolni, hogy arról van szó, hogy az ökológiai krízis konkrétumai helyett másfajta konkrétumokkal vagyunk elfoglalva. Leginkább a „nagyokosokkal” szembeni plebejus aktivizmus jegyében lehet ezzel az állítással többé-kevésbé egyetérteni. Feltehetően ilyenféle beállítódás eredményezhette az átlagpolgárok körében az 5,05-os mértékű egyetértést. Bár az ágens-csoportok közül is mindegyik inkább egyetért, mint nem, jóval kisebb mértékben (3,33–4,41), mint az alapminta tagjai. Leginkább az egyetemisták (4,41) és a tanítók (4,26) osztják ezt a – egyébként meglehetősen problematikus – nézetet, legkevésbé a médiaszakemberek (3,35) és a polgármesterek (3,33). Ennek az állításnak mintegy ellenkezője szerint „azért tart ott az ország, ahol tart, mert a közöség erkölcsi problémái helyett apró-cseprő ügyekkel foglalkozunk”, mellyel a régióbeli népesség eléggé magas szinten (4,93) azonosult. Az ágens csoportok tagjai feltehetően azért kevésbé (3,50–4,49), mert nem érezhették, hogy ez az állítás miféle összefüggésbe hozható az ökológiai krízissel. Bár – igaz eléggé elvont – erkölcsi igazsága nehezen vitatható, még a lelkészek (3,68) tetszését sem nyerte el igazán. Leginkább még az egyetemisták rokonszenvét nyerte el (4,49).

Az ökológiai krízisre közvetlenebbül vonatkoztatható két egyértelműen pozitív kijelentés körül majdnem teljes mértékű konszenzus alakult ki. Az egyik szerint „ültessünk almafát, komposztáljuk, szigeteljünk, tudatosan vásároljunk stb”. Ez a – Voltaire *Candide*-jában olvasható „*műveljük kertjeinket*”-hez hasonló, a legtöbb értelmező szerint mind a világtól, mind a terméketlen bölcselkedéstől elforduló – „tanítás” az össznépszerűségben 5,8-es, az ágens-csoportokban 5,03 és 5,33 közötti átlagértékeket kapott; legnagyobbakat a lelkészektől (5,28) és a polgármesterektől (5,33). A tucatnyi tézis közül a következő fogadatasi volt egyöntetűen (5,43–5,69) a legpozitívabb: „mindannyiunk feladata, hogy védje a környezetet, enyhítse a környezeti problémákat, ezáltal gyógyítva a közösségeket is”.

Az éghajlatváltozás okainak megjelölése

A kérdőívben felkínált kilenc kijelentés közül mindössze egy olyan akadt, mely szerint az éghajlatváltozás Isten elrendelése, amelyet mindenki elutasított (1,28 és 1,79 közötti átlagértékekkel), a nagyon vallásosok és a nem vallásosok egyaránt. Három kijelentés esetében eléggé közeli az alapminta és az ágens-csoportok álláspontja. Az egyik szerint az éghajlatváltozás oka a nemzetközi szervezetek tehetetlensége, mellyel az állandó népesség inkább egyetért, mint nem (3,45). Az ágens-csoportok közül ezzel leginkább a tanítók (3,41), a lelkészek (3,45) és a vállalkozók (3,51) azonosulnak, legkevésbé a tanárok (3,00). Nagyobb mértékben (4,11) értenek egyet az átlaglakosok azzal, hogy az éghajlatváltozás oka a gazdag országok pazarlása. Az ágens-csoportok közül ezzel, feltehetően erkölcsi dimenzióban értelmezve ezt, a lelkészek (4,45) azonosulnak leginkább, legkevésbé pedig a vállalkozók (3,80). Eléggé komoly mértékű egyetértés mutatkozik azzal a tézissel, mely szerint az emberek életmódja az éghajlatváltozás oka. Az alapminta tagjai között az egyetértés foka (öt fokú skálán) 3,88, az ágensek közül leginkább a médiaszakemberek (3,90), az egyetemisták (3,75) és a lelkészek (3,75) rokonszenveznek ezzel az állítással.

A gazdag országok pazarlása mellett az állandó népesség számára a legelfogadhatóbb magyarázat (4,07) az, hogy az éghajlatváltozás oka a világméretű népességnövekedés. Az ágens-csoportok között eléggé nagy eltérések észlelhetők ebben a tekintetben: leginkább az egyetemisták (4,00) és a tanítók (3,95), legkevésbé – bizonyosan vallás-erkölcsi

okokból – a lelkészek (3,03). Egy másik kérdésben szerepel „a túlnépesedés veszélyes, az emberi populáció növekedését szabályozni szükséges” állítás, mellyel ma már nem csak a keresztény hívők jelentős része, hanem egyházi vezetők és teológusok is egyetértenek, az ágens-csoportok közül mégis csak a lelkészek véleménye (2,32) tér el lényegesen az átlagembereketől (3,72), a többi ágens-csoport tagjaié (3,37–3,62) csak kevés.

A hazai politikai vezetést sokkal inkább az átlagpolgárok okolják, egyfelől a kormány politikáját (3,44), másfelől a pártállástól függetlenül a hazai politikusok viselkedését (3,36). A jelenlegi kormány mellett érthetően a zömmel kormánypárti polgármesterek (2,18) állnak ki, legkevésbé az egyetemi hallgatók (3,05) és a tanítók (3,03). Egészen hasonló a különböző pártállású politikusok megítélése is az ágens-csoportokban, ami arra utal, hogy legalább annyira a hazai politikai elitre irányul a kritikájuk, mint a jelenlegi kormányra.

Legnagyobb különbség az összlakosság és az ágensek között „a tudósok nem figyelmzettettek időben a veszélyre” tézis megítélésében mutatkozik. Míg az alapminta tagjai inkább elfogadják, mint elutasítják (3,35) a tudósok felelősségre vonását, az ágensek inkább elutasítják; leginkább a lelkészek (2,21), a vállalkozók (2,23) és a médiszakemberek (2,33), legkevésbé az egyetemisták (2,65) és a polgármesterek (2,64), de ők is jóval erősebben, mint az össznépeség.

Egyetlen olyan állítás akadt ezek között, amelyikkel sokkal inkább az ágensek (3,72–4,45) értenek egyet, mint a régióbeli átlagpolgárok (3,55): mely szerint az éghajlatváltozás oka egyes gazdasági szereplők lelkiismeretlensége. Az erkölcsi kérdésekben eddig is legérzékenyebb lelkészek (4,25) osztják leginkább ezt a véleményt, legkevésbé pedig az egyetemisták (3,72).

A helyzet súlyosságának megítélése

Azzal, hogy az éghajlatváltozás egy megállíthatatlan folyamat, ami ellen nem tehetünk semmit, a régióbeli népesség (négyfokú skálát használva) nagyobb részben egyetért (2,47), mint az ágensek, akik közül leginkább az egyetemisták (2,23), legkevésbé pedig a polgármesterek (1,69). Többnyire nem értenek egyet (1,96) az alapminta tagjai azzal, hogy az éghajlatváltozás súlyossága el van túlozva. Négy ágens csoport tagjai még kevésbé fogadják el ezt; legkevésbé a tanárok (1,70), a tanítók (1,58), a lelkészek (1,70) és a polgármesterek (1,59). Még kevésbé fogadják el mind az alapminta (1,75) mind az ágens-csoportok tagjai (1,47–1,90) azt a megállapítást, hogy a széndioxid kibocsátásnak csak jelentéktelen hatása van, legkevésbé a polgármesterek (1,47) és a tanítók (1,54).

Tízfokú skálán mérve az éghajlatváltozással való törődés felelősségét valamennyi ágens-csoportban jóval nagyobb mértékben ismerik el (8,25–9,03), mint az átlagpolgárok (7,26); leginkább a médiszakemberek (9,03) és a tanítók (8,97), legkevésbé a vállalkozók (8,25) és a lelkészek (8,30) fogadják el.

Ugyancsak inkább az ágensek (8,20–9,03) érzik úgy, hogy az emberiségnek biológiai érdeke az éghajlatváltozással való foglalkozás, mint az állandó népesség (7,29); leginkább a tanítók (9,13), legkevésbé az egyetemisták (8,28).

Az éghajlatváltozás elleni fellépés és nemcselekvés okai

A „Nagyon sokféle oka van annak, hogy az emberek fellépnek az éghajlatváltozás ellen. Ön milyen okból teszi? Kérjük, fogalmazza meg, hogy az alábbiak közül melyik igaz önre?” kérdésre kínált öt válaszlehetőség közül az állandó népesség hármát egyenlő

arányban választott: „Ha mindenki megváltoztatja viselkedését, annak kimutatható, igazi hatása lesz az éghajlatváltozásra” (59 százalék), „Aggódik azért, amit a fiataloknak, a jövő generációjának hátrahagy” (59 százalék) és „Állampolgári kötelesség védeni a környezetet” (60 százalék). Jóval kevesebben választották a következő kettőt: „Fontos, hogy közvetlenül ráirányítsuk az éghajlatváltozás következményeire a figyelmet” (27 százalék), „Ha lépéseket tesz, pénzt takarít meg magának” (25 százalék).

Az ágensek leginkább a viselkedés megváltoztatására vonatkozó, vagyis egy erkölcsi vonatkozású állítást fogadnak el leginkább; nem véletlenül elsősorban a lelkészek (80 százalék), legkevésbé a tanárok (40 százalék). Második helyre került az ágensek körében a fiatalokért való aggodás (33–63 százalék), ám ebben a tekintetben jelentősek voltak az ágens-csoportok közötti eltérések. Leginkább a polgármesterek (63 százalék) és a médiaszakemberek (60 százalék) érzik magukénak ezt a választ, legkevésbé a tanárok (33 százalék).

Elsőre meglepőnek tűnhet, hogy az ágensek jóval kevésbé (28–50 százalék) érzik magukénak azt, hogy a környezet védelme állampolgári kötelesség, mint az összalakosság (60 százalék); leginkább a tanítók (50 százalék), legkevésbé az egyetemisták (28 százalék). Valamelyest magyarázatul szolgál az, hogy az ágens-csoportok tagjai az átlaglakosokhoz képest (27 százalék) jóval inkább azonosulnak azzal, hogy ráirányítsuk az éghajlatváltozás következményeire a figyelmet, leginkább ismét a lelkészek (63 százalék), legkevésbé ismét az egyetemisták (38 százalék).

A nemcselekvés magyarázata

A régióbeli népesség legnagyobb arányban azzal indokolja saját nemcselekvésének okát, hogy „nem az állampolgárnak, hanem a kormánynak, a vállalatoknak és az iparnak kellene megváltozni” (44 százalék), utána pedig a „viselkedésének megváltoztatása nincs igazán hatása” (37 százalék) következik. Csak kevesen (7 százalék) érzik magukénak a „szeretne lépéseket tenni, de nem tudja, mit tehet” állítást, és csak nagyon kevesen (3 százalék) azzal, hogy „nem érdekli”. Az ágens-csoportok ezzel szemben jóval kevesebben (8–21 százalék) gondolják azt, hogy viselkedésük megváltoztatása nem lenne igazán hatással, ugyanakkor több mint kétszer annyian (16–25 százalék) mondják azt, hogy szeretnének lépéseket tenni, de nem tudják, mit tehetnek. Ugyancsak jóval kisebb arányban (16–29 százalék) gondolják azt az ágensek, hogy nem az állampolgárnak, hanem a kormánynak, a vállalatoknak és az iparnak kellene megváltozni.

A gazdasági és a környezeti szempontok mérlegelése

Azzal a megállapítással, hogy „ha a gazdaság jól működik, lesz pénz a környezetvédelemre” mind a régióbeli népesség (18 százalék), mind az ágensek (8–18 százalék) kevésbé értenek egyet. Az egyetemi hallgatók mellett nem véletlenül a gazdaság embelei, a vállalkozók (18 százalék) azok, akik ez az állásponton vannak, legkevésbé pedig a lelkészek (5 százalék).

Még nyilvánvalóbbak a különbségek az alampinta és az ágens-csoportok között abban a tekintetben, hogy mennyire értenek egyet azzal, hogy a gazdasági növekedés és fejlődés elsőbbséget élvez a környezetvédelemmel szemben. Ötfokú skálát használva az alampinta tagjai átlagosan a „részben egyetért, részben nem” szinten helyezkednek el (3,15), az ágens-csoportok – ha különböző mértékben is – erőteljesen vitatják ezt az állítást, leginkább a médiaszakemberek (1,58), és – érthetően – legkevésbé a vállalkozók (2,15).

Több mint kétszer ennyien értenek egyet azzal az alapminta tagjai, hogy a társadalmi, gazdasági és környezeti szempontokat azonos mértékben szükséges figyelembe venni (43 százalék). Az ágens csoportok tagjai még nagyobb arányban (43–63 százalék), érzik magukénak ezt a szempontot, leginkább a lelkészek (63 százalék), legkevésbé a tanárok (43 százalék) és a tanítók (49 százalék). Valamivel kevesebben (de kétszer annyian, mint akik szerint a gazdasági fejlődés a meghatározó) értenek egyet az alapminta tagjai közül azzal, hogy a környezeti szempontok megelőzik a társadalmi és gazdasági szempontokat (38 százalék). Az ágens-csoportok közül ennél nagyobb arányban azonosulnak ezzel a tanárok (50 százalék) és a tanítók (44 százalék), és az átlaglakosságoz képest ennél kisebb arányban a gazdaság emberei, a vállalkozók (28 százalék).

Nagyjából hasonló mértékben érzik úgy azt az átlagpolgárok (3,83) és az ágensek (3,45–4,08), hogy a környezeti károk komoly érzelmi-lelki károkat okoznak az ember számára. Leginkább a lelkészek (4,08) és a tanítók vannak ezen az állásponton (3,89), legkevésbé az egyetemi hallgatók (3,45). „A környezeti értékek mulandóak, az emberi tevékenység komoly károkat okozhat, és katasztrófális következményei lehetnek” állítással való egyetértés alapján úgy tűnik, hogy az ágensek veszélyérzete valamivel erősebb (4,05–4,48), mint az átlagnépességé (3,85). Ebben a tekintetben a tanítók (4,48) látják leginkább drámainak a helyzetet, az egyetemisták (4,05) legkevésbé.

Abban, hogy a környezet nem „szent tehén”, vagy ahogyan a kérdőívben szerepel: „az embereknek joguk és lehetőségük van olyan módon változtatni a környezeten, hogy az megfeleljék az ember igényeinek”, eléggé erőteljes konszenzus van az állandó népesség (3,21) és – a médiaszakemberek (2,69) kivételével – az ágens-csoportok (2,95–3,38) között. Figyelemreméltó, hogy ebben a tekintetben az ágens-csoportokon belül is eléggé komoly mértékű az egyetértés, vagyis abban, hogy ezzel csak közepes mértékben rokonszenveznek. Ugyancsak hasonlóképpen látják az átlagpolgárok (3,70) és az ágensek (3,35–3,93) azt, hogy az emberi találékonyság képes az aktuális problémák megoldására, a károk megelőzésére. Eléggé közel áll az átlagnépesség (3,97) és az ágens-csoportok véleménye abban a tekintetben, hogy az ipari tevékenységet és a nyersanyagok felhasználását politikai szabályozás alá kell vonni, illetve támogatni kell az alternatív, környezetbarát erőforrások használatát. Ezzel leginkább a médiaszakemberek (4,42), a tanárok (4,38), a polgármesterek (4,33) és a tanítók (4,33) értenek egyet, legkevésbé az ebben a tekintetben is leginkább apolitikus egyetemisták (4,08).

Eléggé eltér az alapmintához tartozók (3,80) és az ágensek (3,82–4,53) véleménye abban a kérdésben, hogy támogatni kell a környezet védelmében létrejött szervezett csoportokat, és ösztönözni kell az ilyen csoportokhoz való csatlakozást. Ezzel leginkább a tanítók azonosulnak (4,53), legkevésbé pedig az egyetemisták (3,80), a vállalkozók (3,90) és – ami ugyancsak elgondolkodtató – a polgármesterek (3,90). Még nagyobb a különbség az alapminta (3,92) és az ágens-csoportok (4,25–4,68) között abban, hogy mennyire kell az embereknek mindennapi tevékenységük során figyelniük a természet értékeinek és erőforrásainak megőrzésére. Úgy tűnik, hogy valamivel inkább az ágensek értelmezték ezt a kijelentést erkölcsi parancsnak, mint az átlagpolgárok; az ágensek közül is leginkább a lelkészek (4,68), a tanítók (4,66) és a médiaszakemberek (4,63), legkevésbé az egyetemisták (4,25).

Az éghajlatváltozással járó kockázatok kezelése

Nincsen lényeges különbség az alapminta (3,79) és az ágensek (3,58–4,00) között abban, hogy a kockázatokkal kapcsolatos döntéseket a szakértőkre kell bízni, ami bizonyos mértékig felmenti ez alól mind a politikusokat, mind a véleményformálókat, mind az átlagembereket, márpedig ezzel eléggé nagymértékben egyetért mindenki. Viszonylag

legkevésbé azonosulnak ezzel az erkölcsi kérdésekben legszigorúbbnak bizonyuló lelkészek (3,58), leginkább a tanárok (3,97), a tanítók (4,00) és a médiszakemberek (4,00). Hogy mennyire valószínű az, hogy ebben a véleményben benne van személyes felelősség elhárítása is, azt az bizonyítja, hogy az alapmintában részben egyetértenek (2,75) azzal is, hogy a veszélyek ellen nem tehetünk semmit, amivel viszont az ágensek túlnyomó részben (1,28–1,67) nem értenek egyet. Abban is komoly mértékű az egyetértés az átlagpolgárok (3,78) és az ágensek (5,59–3,95), hogy a szegények jobban ki vannak téve a veszélyeknek, ezért a társadalomnak fokozottabban kell segíteni őket a negatív hatások mérséklésében. Ezzel a megállapítással – mint várható volt – a lelkészek (3,95) értenek egyet leginkább, legkevésbé a tanárok (3,59), a vállalkozók (3,59) és a médiszakemberek (3,63).

Jelentős mértékben másképpen ítélik meg az átlagpolgárok (3,67) és – bár eléggé különböző mértékben – az ágensek (1,92–2,90) azt az állítást, mely szerint „a kormány-nak nincs joga ahhoz, hogy az emberek egészségrontó viselkedését (például: dohányzás, alkoholfogyasztás) bármilyen módon korlátozza”. Természetesen lehet az egészségrontó viselkedést is személyes szabadságnak tekinteni, de lehet a korlátozást a közjót szolgáló, erkölcsileg helyes intézkedésnek vélelmezni. Feltehetően így érezhettek az ágens-csoportok tagjai is, leginkább a lelkészek (2,05) és – az ágensek közül legvallásosabb – polgármesterek (1,92), legkevésbé a vállalkozók (2,90).

Az igazságosság elvének érvényesülése az éghajlatváltozással kapcsolatos terhek elosztásában

Az átlagpolgárok közül legtöbben (54 százalék) azzal értenek egyet, hogy azok viseljék a terheket, akik hozzájárulnak a problémák kialakulásához, az ágensek közül ennél jóval nagyobb arányban a polgármesterek (72 százalék), legkevésbé a két szakértői csoport, az egyetemisták (35 százalék) és a tanárok (39 százalék). Azzal, hogy az érintettek viseljék a terheket – amivel az átlagpolgárok 23 százaléka ért egyet – az egyetemisták (14 százalék) kivételével az ágenseknek mindössze 3–8 százaléka ért egyet. Akárcsak az alapminta tagjai (10 százalék), az ágens-csoportok (6–16 százalék) sem tartják igazságosnak az, hogy elsősorban a tehetősek viseljék a felmerülő anyagi terheket. A régióbeli lakosságban csak eléggé kevesen (11 százalék) gondolják azt, hogy járuljon hozzá mindenki egyenlően a terhek viseléséhez, az ágens-csoportokban jóval nagyobb arányban (21–36 százalék); legtöbben a tanárok (36 százalék), legkevesebben a polgármesterek (21 százalék).

Arra a kérdésre, hogy „Ön személy szerint hajlandó lenne többet fizetni az olyan energiáért, amelyik kevesebb üvegházterhelést okozó gázt termel, ezzel is küzdve az éghajlatváltozás ellen?”, a régióbeli népességnek csupán 5 százaléka, az ágensek viszont 18–27 százaléka felel igennel, legnagyobb arányban a tanítók (27 százalék) és a lelkészek (23). Ehhez még azt kell hozzátenni, hogy éppen a lelkészek között vannak legnagyobb eltérések¹² ennek az állításnak a megítélésében.

A megelőzést és a hatásenyhítést szolgáló felelősségvállalással való azonosulás mértéke a különböző ágens-csoportokban

A megelőzést és a hatásenyhítést szolgáló felelősségvállalással való azonosulás, vagyis egy kifejezetten erkölcsi megnyilvánulás legerősebben a lelkészek körében mutatkozik. Őket a tanítók és a médiszakemberek követik. Legkevésbé jellemző ez a két szakember csoportra (az egyetemistákra és a tanárookra), valamint a vállalkozókra.

Beavatkozási lehetőségek

Az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás legfontosabb szempontjai

Ebben a tekintetben nagyjából egyezik az átlaglakosság és az ágensek véleménye: valamennyien eléggé fontosnak tartják a kérdőívbe felkínált szempontokat, leginkább a környezeti károk enyhítését (az alapmintában 4,33, az ágensek körében 4,18–4,45) és az egészségügyi hatások csökkentését (az alapmintában 4,21, az ágensek körében 3,97–4,37).

Személyes életvitelük várható változások

Ebben a vonatkozásban eléggé jelentő eltérések regisztrálhatók az átlaglakosság és az ágensek között. Az átlaglakosság szinte minden felkínált lehetőséggel kapcsolatban úgy érzi, hogy nem várhatók életükben változások, amit a 2,14 és 3,03 közötti értékek jeleznek. Az ágensek az esetek nagyobb részében kevésbé tartják valószínűnek tartják a változást.

Mindkét halmazban legkevésbé a közlekedési szokások és a munkahely esetén számítanak legkevésbé változásra. A munkahely esetében az egyetemisták (2,55) és a tanárok (2,54) valamivel nagyobb arányban várnak változást saját életükben, mint az átlaglakosok (2,20) és többi ágens-csoport tagjai. A közlekedési szokások tekintetében az ágensek nagyobb változásokra számítanak (2,54–2,95), mint az alapminta tagjai (2,14).

Az ágensek kisebb arányban (2,23–3,38) számítanak arra, hogy anyagi helyzetükben változás állna be, mint az átlagpolgárok (2,45), legkevésbé számolnak ezzel a polgármesterek és a vállalkozók (2,83–2,83), vagyis éppen a két legjobb anyagi helyzetben lévő csoport, legkevésbé pedig az egyetemi hallgatók (3,38) és a tanítók (3,23), akik feltehetően inkább negatív, mint pozitív változásra számíthatnak. A vásárlási és fogyasztási szokások vonatkozásában az átlagpolgárok alig-alig (2,69 és 2,75), az ágensek valamivel komolyabb mértékben számítanak változásokra. Mindkét esetben leginkább a tanítók (3,62 és 3,69), legkevésbé a lelkészek (2,97 és 3,23). Ez azért is érdekes, ugyanis a tanítók tekinthetők az ágensek között legkevésbé tehetősnek, tehát ez esetben erősebben hat egy attitűd, mint a jelenlegi társadalmi-gazdasági helyzet. A lelkészek esetében nehezebb a magyarázat, hiszen háromötödük cölibátusban él, és csak kétötödük családban. Elképzelhető, hogy mindkét lelkészi alcsoportban úgy érezték, hogy ők eddig is visszafogottak voltak a fogyasztásban.

Az átlaglakosok nemigen számítanak változásokra az energiahasználatban (2,72), sokkal inkább az ágens-csoportok tagjai, méghozzá csaknem egyenlő mértékben (3,53–3,72). Hasonlóképpen az alapminta tagjai kevésbé (2,74) gondolnak a szükséghelyzetekre való előkészületekre, mint az ágensek (3,18–3,53). Mint az elvárható, leginkább a polgármesterek (3,53) számolnak ezzel a lehetőséggel.

Jelentős különbség van a szabadidő eltöltési szokások terén várható változásokra való számításban. Az átlaglakosság e téren sem igen számol változásokkal (2,55), jóval inkább teszik ezt az ágensek (2,95–3,36), közülük is elsősorban a tanítók (3,36).

A legnagyobb különbség abban a tekintetben észlelhető, hogy számítanak-e változásra a környezeti kérdésekben megmutatkozó tudatosság terén. Az alapminta tagjai csak közepes (3,03), az ágensek jóval nagyobb (3,60–3,98) mértékben, legjobban a polgármesterek (2,98), a lelkészek (3,88) és a vállalkozók (3,85) kalkulálnak ilyenfajta változással.

*Az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás eszközei
hatékonyságának megítélése.*

Az értékelésre felkínált tizenegy eszköz közül valamennyit az ágensek tartják valamivel fontosabbnak. Az átlagpolgárok az erdősítést és a zöldterületek növelését (4,15), a gátak, víztározók és a csatornák építését (4,08) tartják legfontosabbnak, az ágensek az erdősítés és a zöldterületek növelésén (4,3–4,56) kívül a vízvisszatartást és a vizes élőhelyek rehabilitációját (4,15–4,43, az alapmintában csak 3,73), az alkalmazkodással kapcsolatos ismeretek integrálását az iskolai és a felnőttoktatásban (3,88–4,41, az alapmintában csak 3,63). A zöldterületek növelését (4,56) és a vizes rehabilitációt (4,43) a lelkészek, az ökológiai szemléletet integráló oktatást a médiaszakemberek (4,41) tartják legfontosabbnak (legkevésbé az egyetemisták). A vízművek építését leginkább a polgármesterek (4,25), legkevésbé – eléggé meglepő módon – a környezetmérnökök (3,73) tartják fontosnak. Az éghajlati feltételeknek megfelelő növény- és állatfajták termelésének támogatását az ágensek – nagyjából egyenlő mértékben (3,97–4,20) – fontosabbnak tartják, mint az átlagpolgárok (3,64).

Általában az infrastruktúra (közútépítés, közlekedés, kommunikáció) ellenállóbbá tételét az ágensek valamivel fontosabbnak tartják (3,49–4,03), mint az átlagpolgárok (3,57), legkevésbé a lelkészek (3,49), leginkább a tanárok (4,03), a vállalkozók (3,97) és a médiaszakemberek (3,97). A katasztrófa-elhárítást, a vízügy és az egészségügy jobb eszközökkel, jobb szakemberekkel való ellátását; az ágensek (3,59–4,13) valamivel inkább szorgalmazzák, mint az alapminta tagjai (3,72), legkevésbé a lelkészek (3,63) és – meglepő módon – éppen a polgármesterek (3,59), leginkább a médiaszakemberek (4,13).

Az összes közül a legkevésbé szükséges eszköznek tartják mindkét halmazban (3,01 az alapmintában, 2,87–3,36 az ágensek körében) a közösségi menedékhelyek létrehozását. Ennél valamivel fontosabbnak tartják a lakosság tájékoztatását a veszélyekről és a kockázatsökkentési lehetőségekről: az alapmintában ennek mértéke 2,54, az ágensek körében – köztük csak egészen kicsi eltérésekkel – 3,93–4,10. A leginkább veszélyeztetett csoportokra (kisgyermek, idősek, betegek) való fokozott közösségi figyelmet egyik halmazban sem tartják igazán fontosnak, valamivel inkább ugyancsak az ágensek (3,62–3,87), mint az átlagnépesség (3,47).

A melegebb és szárazabb éghajlathoz való alkalmazkodás szélesebb körben alkalmazható eszközei közül majdnem mindegyiket magas osztályzatokkal látják el a hatfokú skálán, mind az átlagpolgárok (4,78–5,23), mind az ágensek, akik közül leginkább a tanítók és a médiaszakemberek, legkevésbé pedig a lelkészek és az egyetemisták. Legfontosabbnak mindkét halmazban a tudatformálást, informálást és a személyes példamutatást tartják, az átlagnépesség valamivel inkább (5,44), mint az ágensek (4,88–5,49); az ágensek közül leginkább a „hivatásos informálók”, a médiaszakemberek (5,49), legkevésbé az egyetemisták (4,88) ítélik fontosnak. A második helyen is olyan „eszköz” szerepel, melyben egyik összetevője a tudatosság: a klímatudatos építkezés, jó hőszigetelést és szellőztetést biztosító megoldások, vagyis olyan eszköz, melyet az államnak és az állampolgárnak egyaránt kell és lehet alkalmaznia. Ezt is nagyjából ugyanolyan fontosnak tartják az alapminta tagjai (5,23) és az ágensek (4,78–5,46), leginkább ugyancsak a médiaszakemberek (5,46), legkevésbé a lelkészek (4,78) és az egyetemisták (4,83). A csapadékvíz gyűjtését, tárolását és újrahasznosítását az ágensek tartják valamivel fontosabbnak (4,08–4,86, az alapmintában csak 5,11). Ezzel szemben a strandok átalakítását a változó klímának és strandolási szokásoknak megfelelően az ágensek kevésbé ítélik fontosnak (4,08–4,90), legkevésbé a lelkészek, leginkább a tanítók és a médiaszakemberek. A mezőgazdasági termelői módszereinek megváltoztatását és a szabadban dolgozók védelmét az előbbieknél valamivel kevésbé fontosnak tartják mind az alapminta tagjai (4,78 és 4,82), mind az ágensek körében (4,40–5,00). A mezőgazdasági módszerek meg-

változtatását érthetően a vállalkozók (5,00) támogatják leginkább, a szabadban dolgozók védelmét – nehezen magyarázhatóan – a szabadban dolgozó közmunkásokat foglalkoztató polgármesterek (4,40).

A lakosság számára hozzáférhető eszközök fontosságának megítélése

22 meglehetősen különböző eszköz fontosságát a hatfokú skálán mindkét halmazban magas osztályzatokkal minősítik, az átlaglakosság minden esetben fontosabbnak ítéli őket (4,77–5,50), mint az ágensek (átlagosan 3,6–5,5).

A helyi gazdaság erősítésének három módja közül az átlaglakosság az önellátás, öngondoskodás fokozását (5,24) és a helyben előállított termékek vásárlását, cseréjét (5,14) tartja legfontosabbnak, kevésbé a helyi piacok működtetését (4,77). Mindháromat a lelkészek tartják legfontosabbnak, a helyi piacokat a tanítók is, mindháromat legkevésbé fontosnak a vállalkozók és – ismét eléggé meglepő módon – a polgármesterek. Nehezebben magyarázható, hogy a helyi közös munka kalákába szerveződését egyetlen ágens-csoport sem tartja olyan fontosnak (4,23–4,74), mint az átlaglakosság (5,11). Egyébként ezt is a lelkészek és a tanítók szorgalmazzák leginkább.

Az energiahasználatban kívánatosnak tartott – és részben a lakosság döntésén alapuló – változtatásokat (a közlekedési módok változtatása, a háztartási energiafelhasználás csökkentését, megújuló energiaforrások használata, áttérés a légkondicionáló használatáról az árnyékolásra, napkollektorok, napelemek, szélérőművek használata, épületek hőszigetelése, passzív házak építése) mindkét halmazban nagyon fontosnak tartják, az ágensek közül legfontosabbnak a tanárok, a tanítók és a lelkészek.

Általában a háztartások fogyasztását, a háztartások vízfogyasztásának csökkentését, az élelmiszerek tartalékolását, a komposztálást, a hagyományos építőanyagok használatát, a műanyag termékek és csomagolóanyagok helyett természetben lebomló anyagok használatát is az átlagpolgárok tartják valamivel fontosabbnak (5,31–5,40), mint az ágensek (4,6–5,4), akik közül ismét a tanítók és a lelkészek szorgalmazzák ezeket leginkább.

Legnagyobb különbség a felkínált eszközök megítélése tekintetében az átlagpolgárok és az ágensek között a szomszédsági kapcsolatok erősítése (az alapmintában 4,96, az ágensek között 3,0–3,64) és az ismerősök, családtagok egymás közelébe költözése (az alapmintában 4,96, az ágensek között 3,66–4,36) esetében tapasztalható. Magyarázatul szolgálhat – elsősorban az egymás közelébe költözés esetében –, hogy az alapmintában jóval nagyobb arányú a falusi, a hagyományos kultúrájú, a közösségi értékeket előnyben részesítő és idősebb lakosok, az ágensek között pedig a mobilabb, valamint ebben a tekintetben reálisabban és gyakorlatiasabban gondolkodók részaránya. Azt, hogy a munkát helyben nem találóknak éppen a családjuk érdekében kell próbálkozniuk távoli lehetőségekkel is, úgy tűnik, hogy a polgármesterek értik meg legjobban. Hasonló a helyzet a lakóhelyhez közeli munkahely esetében, hiszen ez sem olyan reális várakozás, mint a helyben lévő óvoda. Ezeket a lehetőségeket is az ágensek tartják kevésbé fontosnak. Eddigi állásfoglalásaik ismeretében nem meglepő, hogy mindkettőt éppen a polgármesterek ítélik legkevésbé, és az sem, hogy a tanítók és a lelkészek leginkább fontosnak.

A mindennapi gyakorlatban alkalmazott intézkedések és megoldások.

Mivel egy-két esetben a konkrét és praktikus ügyekben az átlagpolgárok nyitottabbnak mutatkoztak, első pillanatra talán meglepetést okozhat, hogy a személyes gyakorlat terén egyértelműen az ágensek felé billen a mérleg nyelve, pedig arról lehet szó, hogy eléggé erős a koherencia és a következetesség az attitűdök, a magatartás és a viselkedés, az elmélet és a gyakorlat vonatkozásában.

Az átlagpolgárok körében a szelektív hulladékgyűjtés (63 százalék), az otthoni energiafogyasztás csökkentése (például lekapcsolom a fűtést és a légkondicionálást, nem hagyom az elektromos eszközöket készenléti üzemmódban, energiatakarékos termékeket vásárolok) (59 százalék), valamint az otthoni vízfogyasztás csökkentése (beleértve a folyóvízzel való mosogatásról való lemondást is) (56 százalék) leginkább támogatott megoldás. Az ágensek körében az energiafogyasztás csökkentése (76 százalék) és a vízfogyasztás csökkentése (66 százalék) mellett még a szelektív hulladékgyűjtés (73 százalék) is a leginkább támogatott megoldások között szerepel. Az otthoni energiafogyasztás csökkentését a vállalkozók (93 százalék) és a tanárok (85 százalék) és a tanítók (80 százalék) tartják legfontosabbnak, az egyetemisták legkevésbé (50 százalék). Egészen hasonló a helyzet az otthoni vízfogyasztás csökkentése esetében is (80 százalék, 75 százalék, 75 százalék és 45 százalék). A szelektív hulladékgyűjtést az ágensek közül leginkább a polgármesterek (75 százalék), a tanítók (73 százalék) és a médiszakemberek (73 százalék) művelik, legkevésbé az egyetemisták (53 százalék). Az eldobható, egyszer használatos tárgyak csökkentésében a 26 százalékos lakossági átlaghoz képest a tanárok (58 százalék), a polgármesterek (55 százalék) és a vállalkozók (53 százalék) állnak az élen. A szezonális termékek vásárlása az összlakossági átlaghoz (32 százalék) képest a piacot legjobban ismerő vállalkozók körében a legnagyobb (53 százalék), az egyetemi hallgatók körében pedig a legkisebb (18 százalék).

A csökkentett autóhasználat az átlaglakosságban csak 22, az ágensek körében 29 százalékos; legnagyobb mértékű a lelkészek (53 százalék) és a vállalkozók (43 százalék), legkisebb az egyetemi hallgatók (23 százalék) és a polgármesterek (23 százalék) körében. Mivel a kevesebb üzemanyagot fogyasztó autó vásárlása erősebben függhet az anyagi helyzettől, mint a beállítódástól, érthető, hogy az átlagpolgároknak csak 3 százaléka él ezzel a lehetőséggel, és az is, hogy a legtehetősebb polgármesterek élnek leginkább ezzel a lehetőséggel, legkevésbé pedig a saját keresettel általában nem rendelkező egyetemisták és a legkevésbé tehető tanítók. A környezetbarát közlekedésmód (ha lehet, gyalogosan, kerékpárral, tömegközlekedési eszközzel) művelésében nincs jelentős eltérés az alapminta és az ágensek között. Utóbbiak között a lelkészek (60 százalék) és a tanárok (60 százalék) élnek ezzel a lehetőséggel leginkább, az egyetemisták legkevésbé. Mivel a megújuló energiák személyes használatára rendelkezésre álló lehetőségek ágens-csoportonként rendkívül eltérőek, így a napi gyakorlatban megvalósuló attitűdök igazolására sem ez, sem a rövid távolságra irányuló repülőutak mellőzése nem alkalmasak.

A beavatkozási lehetőségek felismerése és gyakorlása terén mutatkozó különbségek az ágens-csoportok között

A beavatkozási lehetőségek felismerése és a mindennapi gyakorlatba való átültetése terén kiemelkedően a tanítók a legnyitottabbak és a legaktívabbak, rajtuk kívül valamennyire még a tanárok, a polgármesterek és a médiszakemberek, legkevésbé pedig az egyetemisták és a lelkészek. Feltűnő, hogy néhány olyan kérdésben, melyekben elvárható lenne, hogy érintettek legyenek, éppen a polgármesterek a legközömbösebbek (ilyen például a szabadban dolgozók munkavédelme, vagy a helybeli munkahely és óvoda biztosítása).

Összegezés

Az öt függő változó közül kettőben, a globális problémák és az éghajlatváltozással kapcsolatos attitűdök és vélemények esetében – a felelősségvállalás tekintetében, ahol jelentős különbség mutatkozott az erkölcsileg érintettebb ágensek javára – nincs számottevő különbség a régióbeli állandó lakosság és az ágensek között, csak egyetlen esetben, a másik három függő változót illetően egyértelműen az ágensek javára billett a mérleg nyelve, így a tájékozódásban és a tájékozottságban, a régióbeli ökológiai problémák iránti érzékenységekben, valamint a beavatkozási lehetőségek felismerésében és azoknak a mindennapi életbe való átültetésben. Mindent összevetve az éghajlatváltozással kapcsolatos attitűdjeiket és elhatározásaikat illetően az ágensek bizonyultak fogékonyabbnak.

Feltételeztük, hogy a globális és a helyi problémák észlelése és a tájékozottság egymást kölcsönösen befolyásolják és ezt a konglomerátumot mint (egymástól is) függő változót feltételezhetően befolyásolja az egyén kulturális és gazdasági tőkájével egyaránt jellemezhető társadalmi pozíciója mellett habitusa is. H. Büchele (1991) szerint a társadalom humanista reformjához nélkülözhetetlen a társadalmi-politikai cselekvést irányító „alkotó etika”, melyet egyaránt jellemzi egyfelől a realitásérzék, vagyis a mindenkor terepviszonyok figyelembe vétele, másfelől az utópia-horizont. Ezeknek a feltételeknek kutatásunkban – énképük és értékrendjük alapján – leginkább a tanítók feleltek meg.

Az ökológiai problémák globális érzékelésében szakértelmükre támaszkodva a tanárok, erkölcsi felelősségérzetüktől vezérelve pedig a lelkészek jeleskedtek. Rajtuk kívül még a tanítók és a polgármesterek mutatnak valamelyes érzékenységet. A regionális ökológiai problémákat a leginkább szakértőnek tekinthető környezetmérnök szakos egyetemisták és a biológia- és földrajztanárok mellett a tanítók észlelték legélesebben, legkevésbé pedig a vállalkozók és a médiaszakemberek. Leginkább tájékozottnak az egyik szakember csoport, a biológia és a

Mindent összevetve az éghajlatváltozással kapcsolatos beállítódás és viselkedés tekintetében egyértelműek a tanítók bizonyultak leginkább érintettek, bevontnak. A realitás talaján állva, ugyanakkor kellőképpen távlatosan, értékek jegyében és példamutatóan cselekedve viszonyultak a komoly kihívást jelentő éghajlatváltozásokhoz. Az éghajlatváltozással kapcsolatos attitűdjeikre és elhatározásaikra feltehetően pozitív hatással volt egyfelől értékrendjük, melynek specifikumai között szerepelt a gondoskodás, s felelősség, az együttműködés a szeretet mellett a gazdag képzelőerő is, másfelől pedig jövőre, vagyis a jövő nemzedékére fókuszáló társadalmi pozíciójuk és szerepük. Kisebb részben igaz ez a földrajz- és biológiatanárookra, akik emellett elsősorban a szakmai jellegű dimenzióban mutattak komolyabb mértékű érintettséget, valamint a lelkészekre, akik elsősorban erkölcsi indítással reagáltak a problémákra. A polgármesterek és a médiaszakemberek elsősorban a tájékozódásban és a „tettek mezején” jeleskedtek. A vállalkozók, de különösen az egyetemisták meglehetősen motiválatlannak és involálatlannak mutatkoztak az egész ökológiai témakörben.

földrajz tanárok bizonyultak, utánuk következtek a tanítók és a polgármesterek, legkevésbé pedig a másik szakértő csoport, az egyetemisták, valamint a hivatásos tájékoztatók, a médiaszakemberek. Míg a médiaszakemberek védelmében fel lehet hozni, hogy az ökológiai kérdések nem tartoznak elsődleges szakmai feladatuk és felelősségük körébe, a környezetmérnök hallgatók esetében a motivációhiány mellett hiányos szakmai szocializációjukkal is számolhatunk. Úgy tűnik, motivációs hiányosságaik nem természet-tudományos és mérnöki, hanem az emberi, társadalmi és erkölcsi területen jelentkeznek. A döntési és cselekvési lehetőségek felismerésében a két pedagógus csoport mutatkozott legfogékonyabbnak, legkevésbé pedig az egyetemisták és a polgármesterek. Az ökológiai felelősségvállalás tekintetében a lelkészek bizonyultak leghatározottabbnak, utánuk a tanítók és a médiaszakemberek, következtek legkevésbé bizonyult motiváltnak a két szakértő csoport. A beavatkozás és cselekvés dimenzióban a tanítók a legnyitottabbak és egyben legaktívabbak, valamennyire még a tanárok, a polgármesterek és a médiaszakemberek is, legkevésbé az egyetemisták és a lelkészek.

Mindent összevetve az éghajlatváltozással kapcsolatos beállítódás és viselkedés tekintetében egyértelműek a tanítók bizonyultak leginkább érintettek, bevontnak. A realitás talaján állva, ugyanakkor kellőképpen távlatosan, értékek jegyében és példamutatóan cselekedve viszonyultak a komoly kihívást jelentő éghajlatváltozásokhoz. Az éghajlatváltozással kapcsolatos attitűdjeikre és elhatározásaikra feltehetően pozitív hatással volt egyfelől értékrendjük, melynek specifikumai között szerepelt a gondoskodás, s felelősség, az együttműködés a szeretet mellett a gazdag képzelőerő is, másfelől pedig jövőre, vagyis a jövő nemzedékére fókuszáló társadalmi pozíciójuk és szerepük. Kisebb részben igaz ez a földrajz- és biológiatanárookra, akik emellett elsősorban a szakmai jellegű dimenzióban mutattak komolyabb mértékű érintettséget, valamint a lelkészekre, akik elsősorban erkölcsi indítással reagáltak a problémákra. A polgármesterek és a médiaszakemberek elsősorban a tájékozódásban és a „tettek mezején” jeleskedtek. A vállalkozók, de különösen az egyetemisták meglehetősen motiválatlanok és involválatlanok mutatkoztak az egész ökológiai témakörben. Úgy tűnik, a vállalkozók esetében az érdekek sokszor felülírták az érték-orientációkat. Ami az egyetemistákat illeti, úgy látszik, mintha az egész egy szakmai kérdésnek, s nem egy életbevágó problémának tekintették volna, mintha egyfelől hideg mérnökfejjel, másfelől még nem eléggé felnőttként viszonyultak volna az éghajlatváltozás kérdésköréhez.

Irodalomjegyzék

- Baji Lázár Imre (1998): A bekerítési mozgalmak vége. *Ökotáj*, 18–19. sz.
- Bögre Zsuzsa és Kamarás István (2013): *Vallásszociológia*. Luther Kiadó, Budapest.
- Büchle, H. (1991): *Keresztény hit és politikai ész*. Egyházforum, Budapest-Luzern.
- Dombi Gábor (2014): *Módszertan*. Kézirat. Pannon Egyetem.
- Harsányi Pál Ottó (1995): *Új ég, új föld felé. Ökoteológiai vázlat*. Róma.
- Jávor Benedek (2006): A kereszténység ökológiai küldetése. *Iustum Aequum Salutare*, 2. sz. 45–52.
- Kamarás István (2013): hazai keresztény válaszok az ökológiai válságra. *Iskolakultúra*, 23. 12. sz. 3–29.
- Nacsinák Gergely András (2003): Aszkézis. Ökológiai kérdések megjelenése a vallásokban. *Iskolakultúra*, 13. 3. sz. 33–46.
- Varga-Berta József (2005): Az ökocivilizáció teológiája. *Katekhón*, 3. sz.

Jegyzetek

¹ 20 fő a Pannon Egyetem keszthelyi karáról, 20 fő Veszprémből. Adatfelvételi szűrőváltozóként arra törekedtünk, hogy a megkérdezett diákok állandó lakóhelye az üdülőkörzet valamely települése legyen, ha pedig ez nem teljesíthető, legalább ideiglenes jelleggel az üdülőkörzetben lakjon. A válaszadó hallgatók 92 százaléka nappali képzés keretében végzi tanulmányait, a többiek levelezősök. 52,5 százalék a nők, 47,5 százalék a férfiak aránya (*Dombi, 2014*). Átlagéletkoruk 21,2 év.

² Az alminta tagjai az üdülőkörzet területén működő középiskolai oktatási intézmények 75 százalékából kerültek ki. A mintába került tanárok átlagéletkora 43,2 év. A férfiak jellemzően idősebbek a nőknél, esetükben az életkori átlag csaknem 48 év, a nők körében 41,3 év (*Dombi, 2014*).

³ A 30 kiválasztott, válaszadásra hajlandónak mutató médium közel fele, összesen 14 db televíziós állomás volt. Az életkori főátlag 43,7 év, de a mintába került válaszadó nők átlagéletkora lényegesen alacsonyabb a főátlagnál (37,7 év) (*Dombi, 2014*).

⁴ Az átlagéletkor 46,6 év.

⁵ Az alminta tagjai az üdülőkörzet 25 általános iskolai oktatási intézményből érték el, ami a térségben található általános iskolai feladatellátó helyek mintegy

negyedét öleli fel. Az átlagéletkor 46,6 év (*Dombi, 2014*).

⁶ A 40 település mint a az üdülőkörzet településeinek 22,3 százalékát, ezek 45 százaléka városi, 55 százaléka községi polgármester. A polgármesterek átlagéletkora 48,2 év (*Dombi, 2014*).

⁷ A reformátusokat nyolc, az evangélikusokat öt (arányuk két és félszeresen az országos átlagnak), a baptistákat, az ortodoxokat és a Hit Gyülekezetét egy-egy fő képviselte. Az országos arányokhoz képest a Magyarországi Baptista Egyház, a Hit Gyülekezete, valamint az Orosz Ortodox Egyház Magyar Egyházmegyéjének egy-egy képviselőjét is. Az egyháziak átlagéletkora 47,5 év.

⁸ Az első helyen említések három, a másodikon kettővel, a harmadikon eggyel szorozva és osztva az elemszámmal.

⁹ A négy válasz százalékarányainak összege.

¹⁰ A kérdőívben megjelölt 13 problémára adott átlagosztályzatok átlaga.

¹¹ A „gyakran beszélnek róla” százalékaránya.

¹² A standard deviáció mértéke 21,5 a többi csoportban csak 12–16 között.